

Gašper Mithans

Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937

UDK (497.1):26"1937"

MITHANS Gašper, univ. dipl. kulturolog in socialni antropolog, mladi raziskovalec/asistent, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Univerza na Primorskem, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, gasper.mithans@zrs.upr.si

Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937

Zgodovinski časopis, Ljubljana 65/2011 (143), št. 1-2, str. 120–151, cit. 171

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtor v prispevku prikaže odnos med Rimskokatoliško cerkvijo (RKC) in Kraljevino Jugoslavijo skozi proces urejanja pravnega statusa RKC do izbruha t. i. konkordatske krize leta 1937, s čimer je bila zaustavljena ratifikacija konkordata. Z vpogledom v diplomatske vire o usklajevanju jugoslovanske vlade pri »zadnjem« predlogu konkordata (1935) avtor opozori na »sporna« vprašanja, ki so sprožala nezadovoljstvo tudi leta 1937. Nerešene točke so se dotikale vprašanj političnega vpliva in moči, položaja različnih narodnosti in verskih skupnosti ter kanonskega in ustavnega prava.

Ključne besede: jugoslovanski konkordat, Kraljevina Jugoslavija, Rimskokatoliška cerkev, Srbska pravoslavna cerkev, konkordatska kriza.

Avtorski izvleček

UDC (497.1):26"1937"

MITHANS Gašper, BA Culturology and Social Anthropology, University of Primorska, Faculty of Humanities, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, gasper.mithans@zrs.upr.si

Preparations for the Yugoslav Concordat and the Concordat crisis of 1937

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 65/2011 (143), No. 1-2, pp. 120–151, 171 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article focuses on the relations between the Holy See and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia. It analyzes the process of the regulation of the legal status of the Roman Catholic Church prior to the outbreak of the so-called concordat crisis of 1937 that brought the ratification of the concordat to a standstill. An investigation of diplomatic documents and harmonization attempts of the Yugoslav government concerning the "last" draft of the concordat in 1935, draws attention to controversial issues that triggered public discontent even in 1937. The unsolved questions dealt with the issues of political influence and power; the position of Yugoslav nationalities and religious communities; and canon and constitutional law.

Key Words: Yugoslav concordat, Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia, Roman Catholic Church, Serbian Orthodox Church, concordat crisis

Author's Abstract

Uvod

Po združitvi v Kraljevino SHS je bila poleg reševanja nacionalnega vprašanja eden težjih in pomembnejših izzivov nove države uskladitev zakonodaj verskih skupnosti, pri čemer je Rimskokatoliška cerkev (RKC) že zaradi svoje strukture delovanja – Svetega sedeža kot zunanjega akterja – zahtevala poseben pristop. Pravni nered je bil zlasti očiten ravno pri Rimskokatoliški cerkvi, saj je bilo v veljavi kar šest verskih zakonodaj.¹ Med »usvojenimi« veroizpovedmi v kraljevini v tridesetih letih prejšnjega stoletja namreč niso imele urejene enotne zakonodaje le RKC in manjši starokatoliška ter baptistična cerkev. Z vsemi ostalimi so bili sprejeti državni verski zakoni in ustave v letih med 1929 in 1936, medtem ko so pogajanja in potrjevanje konkordata s presledki potekala od leta 1922 do leta 1938, ko je bila njegova ratifikacija dokončno odpovedana.

Konflikti in nerešena vprašanja so se proti koncu dvajsetih let kulminirali in zaostrovali, tako da se je kralj Aleksander odločil uvesti diktaturo. Posebno pozornost je namenil tudi pravnim odnosom z verskimi skupnostmi. Uspešno sklenjen konkordat s Svetim sedežem naj bi namreč na jugoslovansko zunanjo in notranjo politiko učinkoval večplastno: odpravil bi pravni nered s poenotenjem zakonodaje RKC in pospešil ureditev medverske zakonodaje, potencialno bi pripomogel k rešitvi hrvaškega vprašanja in zmanjšal medverska trenja, izboljšal odnose z Italijo in z okrepitevijo RKC omogočil boljšo zaščito pred komunizmom. Prav tako je bila za Jugoslavijo pomembna zunanje- in notranjepolitična podpora Svetega sedeža. Razlogi za sklenitev konkordata med Svetim sedežem in Italijo ter Nemčijo so bili drugačni. Italijanski konkordat oz. lateranska pogodba je v prvi vrsti uredil »rimsko vprašanje« in je predstavljal nekakšen »pakt o sobivanju«, medtem ko je šlo pri nemškem konkordatu bolj za papežev poskus ohranitve neodvisnosti RKC znotraj nacističnega režima. Tako v Italiji kakor v Nemčiji je bil papež pripravljen žrtvovati rimskokatoliške stranke in (nekaj časa) molče odobravati dejanja režimov.

Ključni del prispevka predstavlja analiza »spornih« točk konkordatskega predloga iz leta 1935 s prerezom stališč do teh vprašanj skozi konkordatska pogajanja (1933–1934) in leta 1937 s t. i. konkordatsko krizo. V obdobju od leta 1935 do 1938 se je s politizacijo konkordatskega vprašanja izkoristilo rivalstvo med Srbsko pravoslavno cerkvijo (SPC) in Rimskokatoliško cerkvijo ter aktualna nacionalna

¹ Srbski (1914) in črnogorski (1886) konkordat, konvencija z Bosno in Hercegovino (1881), avstrijska zakonodaja o verskih zadevah (1874) ter ogrska zakonodaja.

trenja, pri čemer je vladna stran želela okrepiti svojo oblast, opozicija pa vladno Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ) strmoglavit.

Odzivi na predlog konkordata, ki je bil podpisan leta 1935, širše gledano kažejo na številna nerazrešena politična, nacionalna, ideološka, verska, gospodarska, ustavna in pravna vprašanja v državi, kakor tudi na manjšinske, mejne in druge mednarodne konflikte, ki jih je še zaostrovalo napeto vzdušje bližajoče se druge svetovne vojne.

Odnosi med verskimi skupnostmi v Kraljevini Jugoslaviji in politično ozadje

Za razumevanje kompleksnosti urejanja odnosov med državo in verskimi skupnostmi v Kraljevini Jugoslaviji, kakor tudi za same odnose med verskimi skupnostmi in etnično-nacionalnimi skupinami, so ključne različne družbeno-kulturne zgodovinske realnosti v novi državi ter dogajanja v Evropi in po svetu.

Po prvi svetovni vojni je v Evropi s prevladujočim vplivom Francije in šibko Nemčijo vladalo porušeno razmerje sil. Prostor med »velesilami« je želela osvojiti tudi Italija s pragmatično politiko, ki bi ji omogočila širitev na Balkan in vzhodni Mediteran. Pri tem je poskušala s sistemom političnih in vojaških zvez politično obkoliti Jugoslavijo. Jugoslavija je ob pritiskih Italije najprej iskala pomoč pri Franciji, v drugi polovici tridesetih let pa se je gospodarsko povezala tudi z Nemčijo. Tudi zaradi zблиževanja Francije in Italije v tridesetih letih je Francija pritiskala na kralja Aleksandra, da ta uredi odnose s Svetim sedežem.²

Na preoblikovanje političnega zemljevida, pojav novih političnih režimov ter novo ideološko stvarnost se je moral odzvati tudi Sveti sedež. Njegova politika je v pastoralnem smislu temeljila na »*obnovitvi človekovih duhovnih in moralnih vrednot, kar je papež Pij XI. (1922–1939) videl kot edinstveno poslanstvo Cerkve*«, medtem ko je menil, da »kvazineodvisne« rimskokatoliške stranke nikdar ne morejo biti tako učinkovite kakor »nepolitična zveza laikov«, tj. Katoliška akcija. V diplomatskih odnosih je postala »imperativ« konkordatska politika, saj se Sveti sedež po razpadu Avstro-Ogrske ni mogel več zanašati na posamezne nacionalne vlade in je zato iskal institucionalno oporo. Prav tako se je kazala potreba po ureditvi t. i. rimskega vprašanja³ in vzpostavitvi prijateljskih odnosov z Italijo kot možnim substitutom za Avstro-Ogrsko.⁴

V misijonarskem kontekstu so Pija XI. zaradi revolucije v Rusiji leta 1917 zanimali zlasti pripadniki pravoslavne cerkve v vzhodni Evropi. Menil je, da bi imelo izgubljanje moči Ruske pravoslavne cerkve lahko dve posledici: 1) da bodo Rusi pripravljene prestopiti v RKC – s tem namenom so s sovjetsko vlado pričeli pogajanja (1922–1927) za ustanovitev misijonov ali 2) da bodo nacionalne cerkve

² Kent, *The Pope*, str. 157.

³ Kent, *The Pope*, str. 15; prim. Lacroix-Riz, *Vatikan, Evropa*, str. 106–108; za tekst late-ranske pogodbe glej: Mercati, *Raccolta di concordati II*, str. 84–103.

⁴ Kent, *The Pope*, str. 15; prim. Pichon, *The Vatican*, str. 139–142; Rhodes, *The Vatican*, str. 132, 213.

v vzhodni Evropi spoznale glavno oporo v Ruski pravoslavni cerkvi in bile brez nje pripravljene priznati poglavarstvo Rimu s prestopom k uniatski cerkvi.⁵

Kot ena največjih napak v politiki papeža Pija XI. se kaže prav njegov odmik od politike papeža Benedikta XV. in Pija X. s prevelikim zanašanjem na sklepanje konkordatov⁶ in s tem dušitvijo rimskokatoliških političnih strank, kakor sta bili *Partito popolare italiano* v Italiji in *Zentrumspartei* v Nemčiji.⁷ Coppa hudomušno opiše Pija XI., da se je, »*prepričan, da takšni sporazumi pomagajo Cerkvi /.../ pogajal s fašističnimi, socialističnimi in demokratičnimi režimi*«. ⁸ Papeževa »zasepljenost« s strahom pred komunizmom je posledično pomenila do neke mere in nekaj časa toleriranje »manjšega zla« – zlasti fašizma v Italiji, v manjši meri pa tudi nacizma v Nemčiji. Fašistične politične režime je papež namreč pojmoval kotčasne tvorbe in kritiziral predvsem njihove prakse (npr. v papeški okrožnici *Mit brennender Sorge* (1937)), a jih ni radikalno zavračal na ideološki ravni, vsaj ne tako odločno kakor komunizem (npr. v papeški okrožnici *Divini redemptoris* (1937)), ki ga je imel za »fiksni ideološki sistem«. ⁹

V Kraljevini Jugoslaviji je kralj Aleksander, po neuspelem poskusu vpeljave parlamentarne demokracije, leta 1929 razglasil diktaturo. Ena izmed prioritet novega koncepta vladanja je bila tudi ureditev pravnih odnosov z verskimi skupnostmi. S sklenitvijo konkordata je velikopotezno upal, da bo to bistveno pripomoglo tudi k »reševanju hrvaškega vprašanja«, ¹⁰ izboljšanju odnosov z Italijo (v tej smeri je na kralja pritiskala tudi Francija), ¹¹ na drugi strani pa naj bi to okrepilo Rimskokatoliško cerkev kot zaščito pred komunizmom, ¹² kar je v svojih spominih opisal tudi kraljev svetovalec pri osnutku konkordata iz leta 1931 in eden največjih strokovnjakov na tem področju, Charles Loiseau. ¹³ Diktatura v ničemer ni uspela razrešiti ključnih vprašanj nove države, nasprotno, razmere so se le še poslabšale ¹⁴ in tudi vprašanje sklepanja konkordata je ostalo obrobno vse do novembra leta 1936, ko ga je Stojadinović predložil skupščini v ratifikacijo. ¹⁵

⁵ Prav tam.

⁶ Sklenil je enajst konkordatov (vključno z neratificiranim jugoslovanskim konkordatom), z dvema državama *Modus vivendi* in še 5 konvencij (glej: Mercati, *Raccolta di concordati II*; Schöppe, *Konkordate seit 1800*; med najpomembnejšimi so konkordati z Italijo (1929; glej: Wörsdörfer, *Cattolicesimo »slavo«*), Nemčijo (1933; glej: Zeender, *Germany: The Catholic*) in Avstrijo (1933; glej: Weinzerl, *Austria: Church, State*), tj. z državami s totalitarnima oz. z avtoritarnim režimom.

⁷ Rhodes, *The Vatican*, str. 213; Lacroix-Riz, *Vatikan, Evropa*, str. 24, 105.

⁸ Coppa, *The Vatican*, str. 202.

⁹ Luxmore, *Babiuch, The Catholic Church*, str. 301–308; prim. Wolff, *Italy: Catholics, clergy*, str. 142; Conway, *Catholic Politics*; Alexander, *Croatia: the Catholic*, str. 37; Bosworth, *Mussolini's Italy*; Pelikan, *Tajno delovanje*.

¹⁰ Alexander, *Croatia: the Catholic*, str. 37.

¹¹ Kent, *The Pope*, str. 157.

¹² Da je zaščitnica pred komunizmom, je o RKC menil tudi Mussolini (glej: Wolff, *Italy: Catholics, clergy*, str. 142).

¹³ Rhodes, *The Vatican*, str. 157; Alexander, *Croatia: the Catholic*, str. 37; Mužić, *Katoliška crkva*, str. 72.

¹⁴ Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 57–75.

¹⁵ Prav tam, str. 91.

Nacionalne identitete, ki so jih zlasti v 19. stoletju oblikovali Slovenci, Hrvati, Srbi, Črnogorci in drugi narodi, po 1. svetovni vojni »iščoč« koeksistenco, so bile v precejšnji meri vezane na religijo. Iz večinsko rimskokatoliške Avstro-Ogrske so se Slovenci in Hrvati znašli v multikonfesionalni državi, kjer Rimskokatoliška cerkev ni bila več dominantna, medtem ko je na drugi strani Srbska pravoslavna cerkev izgubila status državne religije. Tako sta bila tudi v verskem smislu vzpostavljena najmanj dva nasproti stoječa si bloka: Rimskokatoliška cerkev s svojim »univerzalizmom«, na drugi pa »nacionalna«, avtokefalna Srbska pravoslavna cerkev.

Med 19. in v začetku 20. stoletja so srbski politiki in državni funkcionarji prevzeli nekatere ideje liberalizma »kot najučinkovitejše sredstvo za izpolnitev sanj o popolni osvoboditvi in zedinjenju vseh srbskih dežel«. Kot se je sarkastično izrazil srbski zgodovinar Žutić, se je »srbski narod ali bolje rečeno 'topovsko meso' za interese vélikih, idealno uporabilo za širjenje 'kozmpolitskih', 'modernih', 'naprednih', demokratskih meščansko-liberalnih idej na Balkan« (v primerjavi s Slovenci, Hrvati in muslimani v Bosni in Hercegovini, ki »nikakor niso mogli v večji meri sprejeti interesov zahodnih demokracij zaradi svoje fevdalne rimskokatoliške in islamske izključljivosti« in »dominantnega klerikalnega duha«).¹⁶

Medtem pa hrvaški zgodovinar Kolarić vidi srbsko »demokracijo« drugače: »Nova »jugoslovanska demokracija« je bila dejansko še nadaljevanje tiste srbske demokracije po letu 1903, ki ji je manjkalo najbolj bistveno za demokracijo, in to je bil duh zahodne demokracije. Zaradi tega so v novi državi začele nastajati različne klike, ki so postopno tako razširile svoje delovanje, da so postale »vsemogočne«. Te skupine ljudi so po svoji volji in potrebi izvajale svojo koristoljubno politiko, atentate in državne udare. Zato se je v Srbiji in v Jugoslaviji zamenjalo toliko ustav: leta 1869, 1888, 1901, 1903, 1921, 1931 in 1939«.¹⁷

Zgornja citata predstavljata primera različnih perspektiv, ki s svojim »ekskluzivizmom« omogočata vpogled v do danes sporno zgodovinsko situacijo. V slovenski, hrvaški in srbski historiografiji namreč pogosto zasledimo jasno začrtane struje, ki zelo selektivno in enoplastno obravnavajo tako zgodovinsko literaturo kakor tudi zgodovinske vire. To velja tudi za vprašanja zgodovine verskih skupnosti v Jugoslaviji z neodstopajočim pozicioniranjem na osnovi vere (»rimskokatoliška« ali »pravoslavna« stran), politike (npr. »liberalci« oz. bolje unitaristi ter kasneje »komunisti« v SFRJ nasproti »klerikalcem«) ali naroda oz. s prepletom vseh treh polj. »Soočanje interpretacij« o zapletih, povezanih s sklepanjem konkordata, bi lahko po Veynu tolmačili kot svoje »dogodkovno polje«, krožnica za njegov opis pa je lahko prosto izbrana in vse poti so legitimne.¹⁸

Če soočimo dva »zrcalna« konzervativna pogleda (RKC in SPC), vidimo, kako so že v genezi nastajanja nove države nastajale verske, nacionalne in druge nestrpnosti ter posledično tudi težave na področju vseh družbenih podsistemov vključno s pravom in relacijo verska skupnost – država:

¹⁶ Žutić, Kraljevina Jugoslavija, str. 3–4.

¹⁷ Kolarić, Ekumenska trilogija, str. 905.

¹⁸ Paul Veyne, Kako pišemo zgodovino, str. 23.

1. Rimskokatoliški krogi v Kraljevini SHS oziroma struja, ki so jo zastopali Anton Mahnič¹⁹ (leta 1917, pred tem je nasprotoval združitvi), Anton Bonaventura Jeglič, Aleš Ušeničnik, Ante Alfrević, naj bi v združitvi videli možnost prozelitizma, širitve RKC na vzhod oz. »*Drang nach Osten*«. Tako bi rimskokatoliški Slovenci in Hrvati rešili pravoslavne »brate« – šibke zaradi zloma carske Rusije in izgube moči Ruske pravoslavne cerkve – pred spreobračanjem v protestantizem.²⁰ V tem kontekstu se omenja tudi t. i. *cirilmetodska ideja*, ki je v primerjavi s starejšo uniatsko koncepcijo izhajala iz skupne slovansko-krščanske dediščine. Ob vzpostavljanju cerkvenega edinstva je cirilmetodska ideja predvidevala zaščito neodvisnosti pravoslavnega obreda in tradicije ob priznavanju papeške avtoritete. Glavni protagonist te ideje je bil džakovski škof J. Juraj Strossmayer.²¹ Tudi Grivec je videl versko in kulturno poslanstvo katoliških Slovanov »v pospeševanju krščanske asimilacije med Vzhodom in Zahodom v duhu krščanske ljubezni in edinosti, v duhu miru in sprave med narodi«. ²² Prepričati pravoslavce, da bi prestopili v uniatsko cerkev, je tudi sicer bila usmeritev Svetega sedeža do »pravoslavnega Vzhoda« po 1. svetovni vojni, ki je želel »zapolniti [domnevni, op. G. M.] duhovni vakuum, ustvarjen s propadanjem pravoslavne cerkve«. ²³ Cirilmetodska ideja ni nikdar postala dominantna v slovenski in hrvaški rimskokatoliški organizaciji, niti ni dala katolicizmu narodnega značaja. V dvajsetih letih je zlasti zaradi vse ostrejših polemik s svetosavljem tudi začela zgubljeni na moči.²⁴
2. Srbska stran je, po navedbah nekaterih piscev, v skupni državi SHS videla možnost za uresničitev sanj o velikosrbski ideji²⁵ in povezanosti srbskega naroda z vero – v *svetosavlju*. Ideji se, po mnenju nekaterih avtorjev, kažeta med drugim v homogenizacijski politiki med unijati v »južni« Srbiji in Albanci ali v pozivu Hrvatom in Slovencem, da se pridružijo SPC.²⁶ Po ideji *svetosavlja* naj bi Srbsko pravoslavno cerkev ustanovil sv. Sava, ki »simbolizira enotnost Srbov in neodvisno cerkev z lastno nacionalno, kulturno in družbeno identiteto«. ²⁷

¹⁹ O Mahničevih stališčih do »naroda« in »avtonomije« glej: Pelikan, Anton Mahnič, str. 7–4; Pelikan, Interpretacije posameznika, družbe, str. 307–320.

²⁰ Novak, Magnum crimen, str. 45–65; prim. Žutić, Kraljevina Jugoslavija, str. 7–9; Ramet, Nihil obstat, str. 156; Kent, The Pope, str. 25–26.

²¹ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 189–190.

²² Grivec, Pravoslavje, str. 115–116.

²³ Rhodes, The Vatican, str. 132; Kent, The Pope, str. 25–26; Lacroix-Riz, Vatikan, Evropa, str. 23–25; prim. Novak, Magnum crimen, str. 45–65; Žutić, Kraljevina Jugoslavija, str. 17–19; Ramet, Nihil obstat, str. 156. Glej tudi encikliko papeža Pija XI. *Rerum Orientalium* o ustanovitvi Instituta za orientalske študije (EWTN, Rerum Orientalium).

²⁴ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 191.

²⁵ Glej tekst *Načertanije* Ilije Garašanina iz leta 1844 o velikosrbski ideji v: Šimunić, »Načertanije« – tajni spis.

²⁶ Žutić, Kraljevina Jugoslavija, str. 3; Kolarić, Ekumenska trilogija, str. 908; Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 164; Ramet, The three Yugoslavias, str. 46–48; Ratej, Odenki politizacije, str. 35–52.

²⁷ Alexander, Croatia: the Catholic, str. 32.

Eden glavnih ideologov te ideje je bil nadškof Nikolaj Velimirović,²⁸ nekakšen srbski Anton Mahnič, ki je zavrnil moderno evropsko kulturo na osnovi, da je izgubila krščanske vrednote. Sekularizacijo zahodnih družb so ideologi svetosavlja namreč prikazovali kot posledico rimskokatoliške hegemonije. Zgodovinsko »misijo« Srbov kot »bogonosnega« naroda je Velimirović videl v povezavi Zahoda z Vzhodom.²⁹ Svetosavlje je postalo vodilna koncepcija v ideologiji SPC v začetku tridesetih let, ko so se ideje in koncepcije uradne ideologije znašle v krizi. Svetosavska ekleziologija je vključila tako elemente državne kakor tudi narodne tradicije. Osnovni namen pravoslavne cerkve naj bi bil, da »preobrazi vsak narod v božji narod in uvede svet narodov v božji svet«. Takšen ekleziološko-družbeni pristop pa je v kontekstu nacionalno-verskega pluralizma nujno vodil v medverske konflikte. Ta začetna ideja duhovne obnove, inspirirane s strani kulta sv. Save, pa se je s povezovanjem s profašističnimi silami (Ljotičevim Zborom) spreobrnila v ekskluzivno politično ideologijo klerikalnih krogov SPC in militantno gibanje.³⁰ Tudi »konkordatska kriza« oziroma že odzivi SPC na prejšnje predloge konkordata so bili v veliki meri osnovani na prepričanju o nujni zaščiti Srbov pred »strašnim drugim«, na mesto katerega je bil postavljen Sveti sedež, »stoletja osovražen Istanbul in turški sultan« pa sta bila zdaj »iznenada predstavljena kot zaščitnika pravoslavja«.³¹

Neuspel poskus, da bi se ustvarile družbene vezi na temelju jugoslovanstva in slabljenje vpliva liberalne buržoazije, je okrepil vlogo religije kot faktorja družbene in nacionalne integracije. S tem so se povečevale distanca in napetosti med cerkvami, religiozne vsebine pa so vse pogosteje prodirale v nacionalne ideologije. Ideologije SPC in RKC so se konfrontirale domala v vsem razen v skupni oceni komunizma kot glavnega sovražnika religije in nacije. Situacijo so še oteževala nerazrešena zunanjepolitična vprašanja (zlasti vprašanje meja³² in manjšinska problematika³³), notranjepolitične razmere (nacionalna in druga vprašanja³⁴), kakor tudi vseevropski in svetovni problem ideološkega nagibanja k avtoritarnim in totalitarnim sistemom.³⁵

²⁸ Njegov antimodernističen, protizahodnjaški in antidemokratični diskurz je prevzelo Ljotičevo gibanje *Zbor* (glej: Falina, *Between »Clerical Fascism«*, str. 41).

²⁹ Falina, *Between »Clerical Fascism«*, str. 41; Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 173.

³⁰ Pantić, *Srpska pravoslavna crkva*, str. 166, 171–173, 179, 194.

³¹ Manojlović-Pintar, *Još jednom*, str. 164.

³² Več o tem glej: Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*.

³³ Več o tem glej: Pelikan, *Tajno delovanje*.

³⁴ Več o tem glej: Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*; Perovšek, *Na poti*; Rahten, *Slovenska ljudska stranka*; Ratej, *(Nevralgična) stičišča*; Ratej, *Odenki politizacije*.

³⁵ Več o tem glej: Pelikan, *Vsi antikomunisti*.

Pravni položaj Rimskokatoliške cerkve v Kraljevini Jugoslaviji

Po kratkem obstoju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in ob združitvi v kraljevino se je vse bolj kazala potreba po ureditvi in uskladitvi verskih zakonov, predvsem pa se je porajalo vprašanje, kako se čim uspešneje soočiti z versko raznolikostjo v novi državi. Že samo za Rimskokatoliško cerkev je bilo v državi v veljavi šest različnih sporazumov oziroma zakonodaj, prevzetih iz prejšnjih sistemov. Na področju nekdanje Kraljevine Srbije je bil v veljavi srbski konkordat iz leta 1914 (šicer nikdar ratificiran s strani Svetega sedeža), na območju nekdanje Kraljevine Črne gore črnogorski konkordat iz leta 1886,³⁶ na območju Bosne in Hercegovine pa konvencija, ki jo je sklenila Avstro-Ogrska s Svetim sedežem leta 1881. Ogrska je po povratku ustavnega stanja (1860) preklicala vse avstrijske zakone, med drugim tudi avstrijski konkordat iz leta 1855, vendar se je Hrvaška s Slavonijo kljub njegovemu preklicu odločila, da ga obdrži kot državni zakon. Ogrsko pravo pa je še vedno ostalo v rabi na območju Vojvodine in Medžimurja, medtem ko je na območju Dravske banovine in Dalmacije veljala verska zakonodaja, sprejeta v avstrijskem delu Habsburške monarhije v letih 1868–1874.³⁷

Na prvi škofovski konferenci (27. oktober–2. november 1918) so škofje pozdravili ustanovitev nove države in pozvali k verskemu sožitju. Zavzeli so stališče, da se odnosi RKC z novo državo urejajo v dogovoru s Svetim sedežem – torej s konkordatom,³⁸ od česar tudi kasneje niso odstopili. Med drugim je episkopat zaprosil papeža, da bogoslužje v staroslovanskem jeziku razširi na celotno državo,³⁹ kar je bilo kontradiktorno s stališčem, ki so ga zavzeli ob konkordatskih pogajanjih leta 1925.

V jugoslovanski javnosti so se začela pojavljati tudi mišljenja, ki niso podpirala rešitve odnosov med RKC in državo s konkordatom. Predsednik rimskokatoliškega odseka na Ministrstvu ver dr. Mihajlo Lanović je januarja 1920 sestavil prvi predlog zakona o medverskih odnosih (tiskan kot: *Izvestitelj predlog Zakona o međuverskim odnosima u Kraljestvu Srba, Hrvata i Slovenaca*). Zakon je sprožil takojšnje nasprotovanje rimskokatoliških krogov v Sloveniji in na Hrvaškem, predvsem zaradi vprašanj o versko mešanih zakonskih zvezah,⁴⁰ verski pripadnosti in vzgoji otrok iz versko mešanih zakonov ter prestopanju iz ene vere v drugo.

³⁶ Črnogorski konkordat je bil prvi konkordat, sklenjen z večinsko pravoslavno državo, in je zato služil kot izhodišče za vsa pogajanja, ki jih je Sveti sedež opravil s pretežno pravoslavni državami v naslednji polovici stoletja. Kot ekspliciten model je bil uporabljen za konkordat s Srbijo leta 1914, z Romunijo leta 1927 in pri predlogih za konkordat s Kraljevino SHS/Jugoslavijo (glej: Caccamo, *La politica orientale*, str. 80; prim. Mercati, *Raccolta di concordati I*).

³⁷ Petrović, *Konkordatski režimi*, str. 636–637; Cvirm, *Boj za sveti*, str. 87; prim. Vilfan, *Državno versko pravo*, str. 16–17; Schlichting, *Das Österreichische Konkordat*, str. 71; Vilfan, *Državno versko pravo*, str. 12–18. O cerkvenoupravni podobi Slovenije glej: Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba Slovenije*.

³⁸ Mužić, *Katoliška crkva*, str. 45; prim. Košir, *Cerkvenopolitične razmere*, str. 54; Petrović, *Konkordat kao osnov*, str. 435; Živojinović, Lučić, *Varvarstvo*, str. 248; Novak, *Magnum crimen*, str. 74; Matijević, *Pokušaj razrješenja*, str. 53; Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 168.

³⁹ Mužić, *Katoliška crkva*, str. 45.

⁴⁰ Glej tudi: Cvirm, *Boj za sveti*.

Vidnejši nasprotniki tega predloga zakona so bili ljubljanski škof Anton B. Jeglič, dubrovniški škof Josip Marčelić in zagrebški nadškof Anton Bauer.⁴¹ Kasneje so bili predloženi še drugi osnutki medverskega zakona (leta 1925, 1931 in 1940), vendar zakona v obdobju kraljevine niso uspeli sprejeti.⁴²

Pri urejanju odnosov med verskimi skupnostmi in državo je bilo potrebno oblikovati stališče do posameznih ver. Najprej je bilo izrečeno načelo paritete med določenimi verami, ki so hkrati bile podvržene čim večjemu državnemu nadzoru. Že Uredba o strukturi Ministrstva ver z dne 31. julija 1919 je določila temu ministrstvu nalogo, da vsem z zakonom priznanim veroizpovedim v kraljevini zajamči dosledno izvedbo načela enakopravnosti. Vidovdanska ustava je nato to načelo izrecno prevzela, kakor tudi ustava iz leta 1931.⁴³

Predlogi državne ustave so izzvali mnogo kritik s strani Rimskokatoliške cerkve, predvsem 13. (v končni verziji 12. člen ustave), 16. in 28. člen. Predstavnik RKC je razburil zlasti t. i. Kancelparagraf (7. odstavek 13. oz. 12. člena ustave), ki je verskim predstavnikom prepovedoval uporabljati duhovno oblast preko verskih bogoslužij, člankov verskega značaja ali kako drugače pri opravljanju svojih poklicnih dolžnosti v strankarske namene.⁴⁴ Prvotni osnutek tega člena se je sicer ublažil na zahtevo »klerikalnih« članov ustavnega odbora in ni več vseboval dela, ki je določal kazen oz. tožbo zoper osebo, ki bi kršila to določilo.⁴⁵

Večji problem ustave v odnosu do verskih skupnosti pa je bil ta, da ni zagotavljala popolne enakosti vsem veroizpovedim, saj jih je delila na »usvojene« in »neusvojene«, »priznane« in »nepriznane«. Na to, katere so bile te »usvojene« in »priznane«, pa ustava sploh ni odgovorila, niti si o tem niso bili enotni pravniki.⁴⁶ Med »usvojene« veroizpovedi, tj. tiste, ki so v katerem koli delu kraljevine že pridobile zakonito priznanje, so spadale pravoslavna, katoliška (rimskega, grškega in armenskega obreda), evangeličanska (augšburške in helvetske vere), judovska in muslimanska vera. Med »priznane« veroizpovedi pa starokatoliška, menonitska in baptistična cerkev. Kasneje sta bili z odlokom Ministrstva za vero (1923) med »usvojene« veroizpovedi sprejeti tudi starokatoliška in baptistična cerkev.⁴⁷

Po sprejetju vidovdanske ustave je vlada sklicala zastopnike pravoslavne, rimskokatoliške, evangeličanske, muslimanske in judovske veroizpovedi k t. i. verski anketi. Ta anketa je potekala od 15. do 21. novembra 1921 in naj bi vlado, preden bi začela reševati versko-politična vprašanja, seznanila z mišljenjem posameznih priznanih oz. usvojenih veroizpovedi.⁴⁸ Na zasedanjih so razpravljali o pravnem

⁴¹ Več o tem: Kušej, *Cerkveno pravo katoliške*, str. 69–75; Petrović, *Konkordat kao osnov*, str. 436–442; Matijević, *Pokušaj razrješenja*, str. 54–61.

⁴² Kolarić, *Ekumenska trilogija*, str. 905–906.

⁴³ Kušej, *O razmerju*, str. 12.

⁴⁴ Vzprednico Kancelparagrafa lahko potegnemo z 8. členom osnutka konkordata iz leta 1935 o depolitizaciji duhovnikov (glej: Novak, *Magnum crimen*, str. 146).

⁴⁵ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 39; prim. Matijević, *Pokušaj razrješenja*, str. 62.

⁴⁶ Kolarić, *Ekumenska trilogija*, str. 889–890; prim. Kušej, *O razmerju*, str. 15; Mirko Petrović: *Konkordatsko pitanje*. Beograd: Intermeh, 1997, str. 132.

⁴⁷ Kolarić, *Ekumenska trilogija*, str. 890; prim. Kušej, *O razmerju*, str. 70.

⁴⁸ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 185; prim. Mužić, *Katoliška crkva*, str. 52–53; Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 171–172; Novak, *Magnum crimen*, str. 157–163.

položaju vseh v ustavi priznanih veroizpovedi v Kraljevini SHS, o ureditvi medverskih odnosov, o materialni podpori verskih uslužbencev vseh priznanih ver ter rešitvi vprašanja, v kolikšni meri naj se obdržijo in kako naj se praznujejo številni verski in državni prazniki.⁴⁹

Momčilo Ninčič, minister za zunanje zadeve v Pašičevi vladi, je 24. julija 1922 imenoval prvi odbor za sklenitev konkordata med tedanjo Kraljevino SHS in Svetim sedežem (*Komisija za proučavanje pitanja o zaključenju konkordata sa Vatikanom*),⁵⁰ kar se pogosto omenja kot začetek aktivnega dela na oblikovanju predloga za konkordat in razgovorov s Svetim sedežem.⁵¹ Ta »premik« je bil tudi posledica odloka papeža Benedikta XV. z dne 21. 11. 1921, s katerim so bili razveljavljeni vsi sporazumi med Svetim sedežem in državami, ki so po vojni razpadle ali se preoblikovale.⁵²

Kakor je imela verska anketa v Beogradu namen, da obvesti uradne kroge o zahtevah in pogledih vseh priznanih veroizpovedi do države, tako se je uredništvo časopisa *Nova Evropa* v Zagrebu odločilo, da se posvetuje z glavnimi predstavniki veroizpovedi, da predstavijo in razjasnijo svoja gledišča in nezadovoljstvo širši javnosti. V anketi so sodelovali pravoslavni Srbi, rimskokatoliški Hrvati in Slovenci, hrvaški starokatolik in jugoslovanski Nemeč kot predstavnik evangeličanske cerkve. Problemom jugoslovanskih muslimanov pa je uredništvo posvetilo pozornost že prej in tudi kasneje.⁵³

Splošen okvir odnosov med Rimskokatoliško cerkvijo in državo – odločitev za konkordat

Od druge polovice 19. stoletja (posebno od leta 1870, ko je Kraljevina Italija zavzela Papeško državo in jo omejila na Vatikan) je v Evropi nastopil postopen proces ločevanja cerkve od države v smislu uresničevanja načela verske svobode. Zaradi možnosti nesoglasij pri razmejitvi pristojnosti duhovne in državne oblasti se sklepa konkordatski dogovor, po katerem cerkev in država urejata svoje odnose z medsebojnim sporazumom.⁵⁴ Pri tem se sicer pojavljajo dvomi, ali dejansko gre za *mednarodni* sporazum, saj se konkordat sklene med vrhovnim poglavarjem verske skupnosti v imenu pripadnikov RKC (ne Svetega sedeža) in neko državo za enega (ali več) narodov.⁵⁵

⁴⁹ Kušej, *Verska anketa*, str. 3–4.

⁵⁰ Mužič, *Katoliška crkva*, str. 54.

⁵¹ Bonutti, »Neratificirani« konkordat, str. 165.

⁵² Košir, *Cerkev in njen*, str. 259; prim. Petrović, *Konkordat kao osnov*, str. 442; Lacroix-Riz, *Vatikan, Evropa*, str. 130.

⁵³ Viktor Novak, *Magnum crimen*, str. 168–176; Mužič, *Katoliška crkva*, str. 56–57.

⁵⁴ Mužič, *Katoliška crkva*, str. 13; prim. Kušej, *Cerkveno pravo katoliške*, str. 68–69; Schöppe, *Konkordate seit 1800*, str. XXI; Rhodes, *The Vatican*, str. 39; Košir, *Cerkvenopolitične razmere*, str. 35.

⁵⁵ Mužič, *Katoliška crkva*, str. 13–14; Schöppe, *Konkordate seit 1800*, str. XXIV–XXVIII.

Vidovdanska ustava je za razmejitev sfere med državo in priznanimi veroizpovedmi predpisovala posebno obliko zakona. Vprašanje položaja priznanih oz. usvojenih veroizpovedi v odnosu do države se je rešilo tako, da so posamezne priznane verske skupnosti dobile z ustreznimi državnimi zakoni svoja posebna organizacijska pravila. Podrobna organizacija verskih skupnosti je bila določena v t. i. ustavah verskih skupnosti, izdanih po pooblastilu zakonov. V Kraljevini Jugoslaviji so sprejele takšne zakone Srbska pravoslavna cerkev (8. 11. 1929), judovska verska skupnost (14. 12. 1929), islamska verska skupnost (31. 1. 1930, spremenjen 28. 2. 1936) ter skupni zakon evangelistične krščanske cerkve in reformirane krščanske cerkve (14. 4. 1930). Verske ustave so sklenili najvišji organi verskih skupnosti, jih predložili pravosodnemu ministru, ta pa je, ko jih je sprejel, dal v »uzakonitev« še kralju. Takšna ustava ni bila predvidena le za judovsko versko skupnost. Izdane so bile Ustava SPC (16. 11. 1931), Ustava nemške evangelistične krščanske cerkve augsburške veroizpovedi (19. 9. 1930), Ustava slovaške evangelistične krščanske cerkve augsburške veroizpovedi (24. 6. 1932), Ustava reformirane krščanske cerkve (5. 11. 1933) ter Ustava islamske verske skupnosti (24. 10. 1936). Tudi zakoni o verskih skupnostih so nastali ob sodelovanju in soglasju s predstavniki zadevnih veroizpovedi. A medtem ko so državni zakoni delo državnega organa oz. organov, pristojnih za zakonodajo, so verske ustave skupno delo pristojnih avtonomnih verskih organov in državnega organa – kralja oziroma ministra za pravosodje ali celo ministrskega sveta.⁵⁶ Verski zakoni in večina ustav je tako bilo sprejetih v času šestojanuarske diktature, prav tako pa so pod »Aleksandrovim pokroviteljstvom« potekala pogajanja za sklenitev konkordata med RKC in Svetim sedežem.

V času Kraljevine SHS/Jugoslavije je bilo oblikovanih več osnutkov konkordata (leta 1923, 1925, 1931 in 1935), med katerimi sta pomembnejša predlog iz leta 1925 in osnutek, ki je bil podpisan leta 1935.⁵⁷

Že leta 1922 je bil vladi predložen »Načrt konkordata med Svetim sedežem in Kraljevino SHS« kot »neuradni osnutek rimskokatoliških škofov«. Ta »Načrt« je vseboval predvsem nekoliko bolj dodelane točke konkordata med Kraljevino Srbijo in Svetim sedežem z nekaj dopolnili, vezanimi na 12. in 16. člen Ustave o ureditvi škofij, tako da bi se le-te ujemale z državnimi mejami. Dodan je bil tudi del izsledkov iz verske ankete iz leta 1921.⁵⁸

Osnutek konkordata iz leta 1923 je bil predložen Svetemu sedežu, ki pa ga je zavrnil, češ da na osnovi tega osnutka pogajanja niso mogoča. Ninčić se je decembra 1924 s kardinalom Pietrom Gasparrijem v Rimu dogovoril, da se za osnovo novega konkordata vzame konkordat s Srbijo iz leta 1914, tako da so prejšnji predlogi

⁵⁶ Kušej, O razmerju, str. 14; prim. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1996; Dolenc, Pravna zgodovina.

⁵⁷ Žutić, Kraljevina Jugoslavija, str. 178–220; Kolarić, Ekumenska trilogija, str. 922; Ramet, The three Yugoslavias, str. 96–97; Krošelj, Borba za konkordat, str. 185–188; Mužić, Katoliška crkva, str. 52–75. Prim. Novak, Magnum crimen, str. 434, 437; ki omenja, da je bil prvi tekst napisan že leta 1921, za katerega pa naj se ob izdaji osnutkov s strani patriarhije leta 1935 še ne bi vedelo. Razen pri Manojlović-Pintarjevi (Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 159), ki povzema Novaka, omembe tega osnutka nisem zasledil.

⁵⁸ Mužić, Katoliška crkva, str. 54.

odpadli. S tem predlogom se je strinjal tudi dr. Korošec.⁵⁹ Oblikovana je bila delegacija za vodenje pogajanj za sklepanje konkordata v sestavi: dr. Vojislav Janjić, jugoslovanski odposlanec v Vatikanu in dr. Josip Smodlaka kot polnopravna člana ter eksperti dr. Tugomil Alaupović, dr. Mihajlo Lanović in dr. Nikola Moscatello. Vsi so bili duhovniki in vladni zaupniki, od katerih se je pričakovalo, da bodo na najboljši način zagovarjali državne interese. Na čelu vatikanske delegacije pa je bil msgr. Francesco Borgongini Duca s svojim tajnikom Alfredom Ottavianijem.⁶⁰

V času pogajanj (junija 1925) so v Rimu organizirali konferenco tudi jugoslovanski rimskokatoliški škofje, na kateri so sprejeli tudi »tajno resolucijo«.⁶¹ Ta je vsebovala nekaj kontroverznih stališč (določala je npr., da se mora vprašanje glagolice izločiti iz konkordatskega predloga, čeprav so leta 1918 škofje papeža zaprosili za uvedbo glagolice⁶² na celotnem ozemlju države).⁶³ Tudi sicer je vprašanje uvedbe liturgije v stari cerkveni slovanščini na celotno območje kraljevine vsa leta sklepanj konkordata zbuvalo precej kritik in nesoglasij.⁶⁴

Delegati so bili na splošno s pogajanjem zadovoljni, saj je bil v večini točk konkordata dosežen sporazum. Pogajanja se v septembru niso nadaljevala, ker je prišlo do spora s katoliškim episkopatom zaradi zavoda sv. Jeronima, ki je kasneje prerasel v konflikt s Svetim sedežem in konkordatska pogajanja so bila preložena »ad calendae graecas«.⁶⁵ Proti konkordatu je odločno nastopil tudi Stjepan Radić, takratni prosvetni minister. Menil je namreč, da je konkordat preveč klerikalen in da Hrvati ne bodo nikdar sprejeli takšnega konkordata, pri nastanku katerega niti niso sodelovali. V članku za *Politiko* (18. julij 1925) je med drugim dejal, »da bi bilo potrebno ustanoviti hrvaško cerkev, neodvisno od Rima, narodno cerkev, ki bi se s časom stopila s pravoslavno«.⁶⁶ Vlada je nato sklenila, da se stvar preloži, ker predstavnik Hrvatov, ki naj bi bili za to vprašanje najbolj zainteresirani, ni pristal, da bi bil tak konkordat sprejet, češ da ne odgovarja interesom naroda in države.⁶⁷ Mužić sicer opozarja, da po Lanovićevem mnenju za prekinitev pogajanj ni odgovoren Radić, ampak že omenjen konflikt okoli zavoda sv. Jeronima.⁶⁸

Rimskokatoliško gibanje na Hrvaškem ni nikdar preraslo v organiziran politični katolicizem z močno politično stranko, v primerjavi s političnim katolicizmom

⁵⁹ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 186; Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 196; Mužić, *Katoliška crkva*, str. 62.

⁶⁰ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 190.

⁶¹ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 197.

⁶² Glagolica je bila z aktom »Decretales Sacrae Rituum Congregationes de usu linguae Slavicae« (5. 8. 1898) papeža Leona XIII. dovoljena le v določenih župnijah v Dalmaciji in Istri (glej: Novak, *Magnus crimen*, str. 258–259).

⁶³ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 197; Kolarić, *Ekumenska trilogija*, str. 923.

⁶⁴ Moscatello se tudi zaplete v diskusijo z Viktorjem Novakom na podlagi članka »Tragična trilogija hrvatskog glagolizma«, ki ga je izdal slednji (BA, dok. št. 250).

⁶⁵ Žutić, *Kraljevina Jugoslavija*, str. 216; Lacroix-Riz, *Vatikan, Evropa*, str. 131–132.

⁶⁶ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 186. Podobno razmišljanje o hrvaški nacionalni cerkvi zasledimo tudi pri Nikolaju Velimiroviću (glej: Manojlović-Pintar, *Još jednom*, str. 163).

⁶⁷ Krošelj, *Borba za konkordat*, str. 187; Mužić, *Katoliška crkva*, str. 66–70; Novak, *Magnus crimen*, str. 232–234.

⁶⁸ Mužić, *Katoliška crkva*, str. 64.

na Slovenskem, ki je gotovo primerljiv z evropskim.⁶⁹ Na Hrvaškem namreč »ni prišlo do cerkveno-političnih reform liberalnega značaja, ki bi spremenile položaj Cerkve in pospešile proces sekularizacije«, niti do – po Mahničju nujne – »ločitve duhov«.⁷⁰ Bauer in Stepinac sta želela držati cerkev stran od politike, enako mnenje sta z njima delila tudi prvaka največje hrvaške stranke – Radić in Maček. Seniorat je sicer leta 1919 ustanovil Hrvaško ljudsko stranko (Hrvatska pučka stranka) kot hrvaško katoliško stranko, a ta ni imela večje volilne podpore.⁷¹

Za sklenitev konkordata se je leta 1930 osebno zavzel kralj Aleksander. V Beograd je poklical enega vodilnih strokovnjakov prof. Charlesa Loiseaua, da bi mu svetoval pri tem problemu. Prevesti mu je dal predlog ministrstva ver in ministrstva za pravosodje, ki ga je oblikovala »Pripremna komisija«, v kateri sta bila ministra Marinković in Srškić. Po Loiseaujevih spominih je Aleksander želel s konkordatom prispevati k rešitvi hrvaškega vprašanja ter tako pomiriti tudi tiste tuje države, ki so zahtevale normaliziranje razmer v Jugoslaviji. Menil je, da bo s konkordatom povezal RKC z državo tudi v boju proti različnim prevratniškim gibanjem – komunizmu.⁷²

Od septembra 1930 do marca 1931 so potekala usklajevanja o poteku pogajanj o konkordatu med odposlancem Jevremom Simićem in kardinalom Eugeniom Pacelijem [poznejši papež Pij XII., op. G. M.]. Marca 1931 pa je Simić predal Svetemu sedežu (že tretji) jugoslovanski predlog konkordata. V prvi polovici avgusta 1931 je Pacelli predal Simiću »*Aide-memoire*« Svetega sedeža, iz katerega se je takoj opazilo, da se vatikanska stališča vedno bolj oddaljujejo od jugoslovanskih.⁷³ Tako so bila pogajanja na osnovi že tretjega konkordatskega predloga do »nadaljnje« preložena.

Odposlanec Simić je aprila 1933 dostavil kardinalu Paceliju odgovor jugoslovanske vlade na vatikanski »*Aide-memoire*« ter z njim razpravljal o pomembnejših točkah osnutka konkordata. Nato je odšel v Beograd, da vladi poroča o stanju razgovorov. Ko pa je želel nadaljevati razgovore s Pacelijem, ga je ta obvestil, da se je pooblastilo za vodenje razgovorov o konkordatu predalo Nikoli Moscatellu, svetovalcu poslaništva. V šali je Pacelli dejal Simiću: »Kaže, da tudi g. Jevtić meni, da se popi med seboj lažje dogovarjajo«.⁷⁴

Zanimiv je tudi splet okoliščin o imenovanju Moscatella za vodjo razgovorov s Svetim sedežem. Moscatello je namreč v treh pismih leta 1932 pisal dr. Engelbertu Besednjaku, da ga bodo premestili iz Rima na ministrstvo v Beograd. Besednjaka je prosil za pomoč, da bi ta prepričal zunanjega ministra Jevtića o koristnosti njegovega dela.⁷⁵ Posredovanje, katerega podrobnosti niso poznane, je bilo očitno uspešno. Da pri zamenjavi ni šlo brez zamer, kaže Živojinovićeve opis Moscatella

⁶⁹ Conway, *Catholic Politics*; Pelikan, 2008, *Slovenski politični katolicizem*.

⁷⁰ Strecha, *Za krst častni*; prim. Alexander, *Croatia: the Catholic*, str. 61; Biondich, *Radical Catholicism*, str. 171–172.

⁷¹ Alexander, *Croatia: the Catholic*, str. 33.

⁷² Mužić, *Katoliška crkva*, str. 72.

⁷³ Živojinović, Lučić, *Varvarstvo*, str. 330–331.

⁷⁴ Prav tam, str. 331–332.

⁷⁵ BA, dok. št. 527; BA, dok. št. 564; BA, dok. št. 579.

kot osebe, ki je dala rimski kuriji tudi tisto, kar ta niti sama ne bi zahtevala, opirajoč se na podobno mnenje bivšega poslanika Jevrema Simića.⁷⁶

Z atentatom na kralja Aleksandra so bila pogajanja za nekaj časa preložena. V Rim je šel 25. julija 1935 podpisat konkordat takratni minister za pravosodje, dr. Ljudevit Auer. Potrjevanje v skupščini pa se je zaradi Stojadinovićevega taktiziranja zavleklo vse v »usodno« leto 1937.

Usklajevanje »jugoslovanske strani« o konkordatskem predlogu v letih 1933 in 1934

Eno zadnjih verzij konkordatskega predloga je prinesel Moscatello vladnim predstavnikom – takratnemu premierju Milanu Srskiću, zunanjemu ministru Bogoljubu Jevtiću, pravosodnim ministrom Božidarju Maksimoviću in Mihajlu Lanoviću – oktobra leta 1933 na sestanek na Dedinje.⁷⁷

Zadnja pravna določila, okoli katerih je zastajalo vprašanje sklenitve pogajanj – t. i. sporne točke, so bile: člen o redovih in kongregacijah, kjer se je zataknilo pri določilu, ki je predvidelo neomejeno odpiranje samostanov⁷⁸ (11. člen [1933], 12. člen [1935]),⁷⁹ člen o verskih šolah, kjer so predstavniki vlade nasprotovali njihovemu svobodnemu odpiranju, saj naj bi te šole učence vzgajale v protidržavnem duhu⁸⁰ (28. člen [1933, 1935]),⁸¹ člen o zakonskih zvezah, ki je sprožil očitke v točki, kjer je predvidel civilnopravni učinek zakonskih zvez, sklenjenih v RKC, ter ureditev versko mešanih zakonskih zvez tako, da bi se otroke vzgajalo v izključno rimskokatoliški veri (31. člen [1933], 32. člen [1935]),⁸² člen o vstopu rimskokatoliških duhovnikov v »jugoslovanski« Sokol, državna telovadna društva domnevno prosta narodnih, verskih in političnih intrig (33. člen [1933], 34. člen [1935])⁸³ ter seveda dodani 8. člen, ki je aktivni duhovščini prepovedoval delovanje v političnih strankah in po načelu paritete predvidel enako prepoved za duhovščino vseh ostalih priznanih ver.⁸⁴ Med sporne točke lahko dodamo tudi, sicer na teh pogovorih domala spregledani 27. člen [1933, 1935],⁸⁵ ki določa, da naj bodo v šolah, kjer je večina učencev/dijakov rimskokatoliške vere, tudi učitelji, kolikor je to mogoče, rimokatoliki.

⁷⁶ Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 450.

⁷⁷ Na podlagi tega sestanka je nastal osnutek, datiran z dnem 16. 11. 1933 (BA, dok. št. 121).

⁷⁸ Glej tudi: Petrović, Redovi i kongregacije.

⁷⁹ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 126; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 129.

⁸⁰ Glej tudi: Petrović, Versko obrazovanje.

⁸¹ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 125; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 129; BA, dok. št. 130.

⁸² BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 123; BA, dok. št. 125; BA, dok. št. 127.

⁸³ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 129; BA, dok. št. 130; BA, dok. št. 131.

⁸⁴ BA, dok. št. 120; BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 125; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 129; BA, dok. št. 130.

⁸⁵ Omeni ga le Maksimović v: BA, dok. št. 127.

Moscatello je bil s strani Srskića in Jevtića⁸⁶ pohvaljen za svoje dobro opravljeno delo. Na sestankih je ubranil tudi večino pripomb na člene osnutka.⁸⁷ Moscatello je v diskusijah pogosto podpiral Jevtić, kar je zanimivo glede na situacijo leta 1937, ko je Jevtić povsem spremenil svoje mnenje in zavzel protikonkordatsko stališče. Takrat v svojem govoru v skupščini pred glasovanjem o konkordatu celo pravosodni minister Subotić ošvrkne Moscatello z izjavo, da konkordat seveda ni popoln in da je vidna »potreba sodelovanja strokovnjakov«, a da še vedno obstaja možnost manjših popravkov.⁸⁸

V diskusiji je bil najbolj kritičen in temeljit takratni pravosodni minister Maksimović, okoli zakonske zveze pa se je Moscatello ostro zapletel v diskusijo z Lanovičem.⁸⁹ Med »spornimi« členi (to so 11., 27., 28., 31., 33. in dodani 8. člen) je razen pri 31. členu o zakonskih zvezah prišlo do nekaj sprememb oz. dopolnitev v končnem predlogu leta 1935, nekatere tudi neodvisne od na tem mestu analiziranih pogovorov, ki so potekali v obdobju 1933–1934.⁹⁰ Najbolj očitna sprememba, če primerjamo končni osnutek, ki se ga je podpisalo leta 1935, ter osnutek z dne 16. 11. 1933 (oba teksta sta v izvorniku v francoščini), je dodan 8. člen, ki na željo kralja Aleksandra (BA, 4) ter s podporo Lanovića in Srskića⁹¹ prepoveduje duhovnikom v aktivni službi članstvo v političnih strankah. To je tudi člen, kjer Moscatellu nikakor ni uspelo prepričati nasprotne strani o neprimernosti člena.⁹²

Med analiziranimi pogovori je gotovo med najzanimivejšimi Maksimovićeva izjava, da si veliko ljudi iz rimskokatoliških krogov konkordata ne želi. Ob neki priložnosti mu je celo Korošec osebno zaupal, da konkordata ne podpira niti on. Po Maksimovićevem mnenju zato, ker bi z ureditvijo versko-političnih vprašanj SLS in Korošec izgubila veliko političnega kapitala. Moscatello je temu oporekal – a ne zavrnil – rekoč, da Korošec (!) in drugi nasprotujejo sklenitvi konkordata zato, ker menijo, da vlada ne bo izpolnjevala v konkordatu prevzetih obvez. Slabo mnenje naj bi imela o vladi poleg Korošca in Vatikana celotna rimskokatoliška javnost po svetu. Maksimović se seveda s tem ni strinjal in je zatrdil, da namerala izvršiti vse, kar bo podpisal.⁹³ Bolj kakor sama »obtožba« Korošca preseneča dejstvo, da Moscatello Koroščevega nasprotovanja konkordatu ni zanikal. Korošec zaradi ministrskega položaja v času sprejemanja konkordata svojega stališča ni javno izpovedal. Kljub temu je v javnosti veljal za enega največjih zagovornikov

⁸⁶ Od 2. julija 1932 do 24. junija 1935 je bil minister za zunanje zadeve in od 20. decembra 1934 hkrati predsednik vlade.

⁸⁷ Navajam člene iz osnutka leta 1933. Vrstni red se je namreč kasneje zaradi vrinjenega 8. člena (o depolitizaciji duhovnikov) nekoliko spremenil.

⁸⁸ Slovenec, 20. 7. 1937, 2, Konkordat pred skupščino; Jutro, 20. 7. 1937, Ekspoze ministra pravde dr. Subotića.

⁸⁹ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 123.

⁹⁰ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 123; BA, dok. št. 125; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 121; BA, dok. št. 129; BA, dok. št. 130; BA, dok. št. 250.

⁹¹ BA, dok. št. 122.

⁹² BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 124; BA, dok. št. 123; BA, dok. št. 125; BA, dok. št. 126; BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 129; BA, dok. št. 130; BA, dok. št. 250.

⁹³ BA, dok. št. 127.

konkordata. Seveda pa ne moremo spregledati nekaterih pripomb, kot na primer mnenja iz Vatikana (po vsej verjetnosti s strani nuncija Pellegrinetti), da Korošec ni storil leta 1937 ničesar v zaščito podpisanega konkordata,⁹⁴ kakor tudi ne ostre kritike s škofovske konference leta 1938 zaradi Koroščevega zagotovila s funkcije notranjega ministra, da se osnutek konkordata ne bo predložil v ratifikacijo senatu, kar naj bi bila sicer zgolj posledica neuspešnih poskusov normaliziranja stanja. Vprašanje je, koliko oz. ali se je spremenilo njegovo mnenje, ki ga je podal na prvi osnutek konkordata leta 1923, za katerega je presodil, da bo omogočil vmešavanje države v notranje zadeve Rimskokatoliške cerkve in s tem zagotovil prestopanje rimokatoličanov v pravoslavlje.⁹⁵ Paradokсно so isto argumentacijo o prozelitizmu zavzeli pravoslavci do konkordatskega predloga dobro desetletje kasneje.

A »najstrašnejša« odredba konkordata je bil za Maksimovića 11. člen, saj bi s popolno svobodo odpiranja verskih redov in kongregacij v Jugoslavijo prišli tuji duhovniki. Moscatello mu je zagotovil, da nihče ne more prestopiti meje brez dovoljenja državnih oblasti.⁹⁶ Zelo je Maksimovića »žalostil« tudi 28. člen o verskih šolah, ki naj ne bi vzgajale otrok v duhu patriotizma, in zaradi njih bi lahko po njegovem mnenju najprej prišlo do konfliktov.⁹⁷

Lanovića je najbolj zmotil 31. člen o zakonskih zvezah, po katerem je RKC med drugim priznavala tudi možnost civilne poroke za »nereligiozne« in tako predlagala dvoje porok in dvoje sodišč. Lanović se je temu uprl, ker naj bi bila državna tendenca, da sojenje o zakonskih sporih preide iz vseh sodišč verskih skupnosti na civilna sodišča kot edini način odprave nereda. Moscatello je tem »načelom starega liberalizma« oporekal, saj naj bi te le »odprle vrata zakonskim razvezam, rušenju družine in borbo z RKC«. Naslednji dan, še preden je Lanović oddal referat premierju Srškiću, je Moscatellu uspelo Lanovića pregovoriti, da je na tem mestu vnesel popravke, tj. pozitivno oceno.⁹⁸

Burno diskusijo je izzval tudi 33. člen o dovoljenju vstopa duhovnikov v Sokol.⁹⁹ Srškić je menil, da bodo potem v Sokol vstopili še duhovniki drugih religij in bo Sokol razpadel,¹⁰⁰ po Lanovičevem mnenju pa bi rimskokatoliški duhovniki to izkoristili v politične, protisokolske namene,¹⁰¹ tudi Maksimovića je razburjal ta člen, zato je predlagal, da se doda zahteva, da duhovniki potrebujejo za vstop dovoljenje škofa in lokalne uprave društva, kar je bilo nato tudi dodano v končno verzijo konkordata.¹⁰²

Na Dedinjah je bil prisoten tudi dr. Engelbert Besednjak, ki se je o konkordatu pogovarjal s kraljem Aleksandrom. »Pridobitve«, ki jih izpostavlja dr. Besednjak

⁹⁴ Pirjevec, Vatikanski arhivi, str. 306.

⁹⁵ Korošec, Odnos između Katoličke.

⁹⁶ BA, dok. št. 127.

⁹⁷ BA, dok. št. 127.

⁹⁸ BA, dok. št. 122; BA, dok. št. 123.

⁹⁹ O Orlu in Sokolu glej tudi: Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom; Žutić, Sokoli: ideologija.

¹⁰⁰ BA, dok. št. 124.

¹⁰¹ BA, dok. št. 122.

¹⁰² BA, dok. št. 127; BA, dok. št. 121; Kušej, Konkordat, str. 29.

v pogovoru s kraljem Aleksandrom, so škofovska prisega kralju (4. člen [1933, 1935]), možnost vlade, da poda mnenje o kandidatu za škofa in nadškofa (3. člen [1933, 1935]), 10. člen [1933], 11. člen [1935] o pravicah manjšin v Jugoslaviji, ki predpostavlja recipročnost – Vatikan naj bi se zavezal, da bo pri sklepanju prihodnjih konkordatov to določbo zahteval tudi za jugoslovanske manjšine. Dejstvo pa je, da so bili do takrat sklenjeni konkordati že skoraj z vsemi državami, kjer je Jugoslavija imela svoje manjšine. Končno se je v prilogi h konkordatu rešilo tudi vprašanje o glagolici. Papežev državni tajnik je ob srečanju z Moscatellom po predložitvi koncesije o glagolici papežu z razprtimi rokami dejal: »*Casco della nuvole*.« /.../ »*Non credo ancora, non mi sembra vero. Adesso non diranno che il Santo Padre è nemico degli slavi! La concessione è l'importanza epocale*.«¹⁰³ Pij XI. je aneks o glagolici sprejel v celoti in dodal samo par besed: »*Les évêques informeront chaque fois le Saint Siège*.«¹⁰⁴

Te t. i. sporne točke so bile izpostavljene tudi leta 1937 v času konkordatske krize. Zaradi strahu pred javno diskusijo je vlada poskušala na vsak način cenzurirati informacije, ki bi se v javnosti lahko pojavile o konkordatu. To je sprožilo, kot opozarja Novak, nasproten učinek – razcvet ilegalne literature.¹⁰⁵ V javnosti se je razmahnila prava »propagandna vojna«, v kateri so se pojavljali plakati, letaki in razglasi, ki so jih podpisovale številne opozicijske stranke, kakor tudi uradne pravne in zgodovinske analize na obeh straneh. To je zahtevalo vključitev – politizacijo – jugoslovanske (zlasti srbske) javnosti v reševanje vprašanja, ki je bilo diplomatsko-pravne narave, a izkoriščeno v politične namene.

V t. i. pravniških brošurah¹⁰⁶ je zanimiv način, kako se je prvenstveno pravni vokabular (gre za komentarje k členom konkordata) brošur o konkordatu prestavil v polje verskih, političnih, kakor tudi nacionalnih tem, z jasnim namenom vplivanja na čim širšo javnost. Pri tem je opazno znižana tudi raven argumentacije ter zaznan versko-politični angažma oz. jasna pozicija avtorjev, pri čemer se »objektivnost« in »neutrlnost« poskuša utemeljiti z raznimi pravnimi določili RKC, SPC, državne ustave in drugih konkordatov. Kažejo se kot dobro propagandno sredstvo, saj laiku postrežejo s kopico pravniških podatkov, manj prepričljiva pa je njihova »objektivna« raba. Moscatello tako piše Besednjaku: »Dobil sem brošure proti konkordatu. Človeka kar popade žalost, ko vidi toliko neznanja, toliko sovraštva. Kaže, da so ti ljudje odkrili konstitucijo Katoliške cerkve, a o njeni zgodovini, kakor o občji zgodovini nimajo pojma. Njihovi argumenti niso vredni nič in človek se vpraša, ali so zares pravniki.«¹⁰⁷

Premise vlade, ki so poskušale pustiti vprašanje v domeni politično-diplomatskih razgovorov in vztrajale, da »država stoji in mora stati iznad vseh veroizpovedi«,

¹⁰³ Padam z neba. Ne morem verjeti, meni se zdi, kakor da ni res. Sedaj ne bo izgledalo, kakor da je papež nasprotnik Slovanov! Koncesija je epohalne vrednosti.

¹⁰⁴ Škofje vsakič obvestijo Sveti sedež. Glej: BA, dok. št. 120.

¹⁰⁵ Novak, *Magnum crimen*, str. 437.

¹⁰⁶ Med najodmevnejšimi so bile »opozicijske«: Jovanović, *Primedbe i prigovori*; Jovanović, *I opet*; Cemović, *Konkordat*; ter »vladne«: *Pravoslavlje i konkordat*; Moscatello, *Konkordat i kritika* ter edina v slovenskem jeziku Kušej, *Konkordat*.

¹⁰⁷ BA, dok. št. 241.

kakor tudi, da »mora Cerkev biti daleč od vsake politike«, so bile popolnoma diskreditirane s trditvami, da se s konkordatom odpira prostor prozelitizmu in »misiji«¹⁰⁸ (zlasti v 1. členu) ter »klerikalnosti« konkordatskega predloga, ki da presega določila v sporazumih, ki jih je Sveti sedež sklenil z državami z večinsko rimskokatoliškim prebivalstvom. Vsi poskusi, da se politične diskusije vodijo na profesionalnem nivoju in brez razburjanja javnega mnenja, so bili onemogočeni s stalnim ponavljanjem stereotipov in neargumentiranih diskvalifikacij.

Konkordatska kriza – dogajanje ob potrjevanju konkordata leta 1937

Z izvolitvijo Varnave za patriarha, ki je podpiral svetosavsko ideologijo, aprila 1930,¹⁰⁹ se je v vrstah Srbske pravoslavne cerkve stopnjeval srbski nacionalizem in nestrpnost do RKC.¹¹⁰ Že leta 1935 je Varnava z antikondratskim memorandumom zavzel odklonilno stališče do konkordata. V govoru ob pravoslavnem novem letu 1937 je označil konkordatski predlog kot »*napad na poslednji branik srbstva – na Srbsko pravoslavno cerkev*« ter dejal, da so »*iz povsem nepoznanih razlogov in nikomur doumljivih vzrokov sklenili sporazum s črnim poglavarjem črne cerkve*«. Zlasti je poudarjal, da se s takšnim konkordatom »*dajejo okovi na naše uboge brate katolike v Jugoslaviji*«. Patriarh je nato postal tudi osrednja osebnost v kampanji proti konkordatu. Pravega dialoga med SPC in vlado, ki ji je obljubljala enakopravnost, ni bilo. Vrhovi SPC so vse do konca leta 1936 oklevali z mobilizacijo širokega antikondratskega gibanja, ker jim vlada ni podala pouda za akcijo.¹¹² Stojadinović se je namreč po podpisu konkordata 25. julija 1935 odločil za taktiziranje. Kljub opozorilu njegovih svetovalcev na možen negativni odziv srbske javnosti nanj¹¹³ je konkordatski predlog predložil narodni skupščini konec leta 1936, ko je imel zagotovljeno večinsko podporo.¹¹⁴ SPC, ki je tako ostala brez vladne podpore, se je obrnila na srbsko javnost. Prve so se odzvale srbske opozicijske stranke, nacionalna združenja in intelektualci, kar je konkordatski krizi dalo dimenzije največjega političnega izziva za Stojadinovićevo vlado. Patriarh Varnava je dejal, da se bo SPC »*odločno zoperstavila konkordatu brez obzira na posledice*« in da konkordata, četudi bi bil ratificiran, ne bo spoštovala.¹¹⁵

Poglavitne vzroke za konkordatsko krizo – politična, diplomatska, verska, nacionalna in pravna vprašanja – lahko iščemo v vedno večjem nezadovoljstvu opo-

¹⁰⁸ Ta Rimskokatoliški cerkvi daje pravico, da »slobodno i javno vrši svoju misiju [v francoskem izvorniku *mission*, op. G. M.]«. Glej: Jovanović, Primedbe i prigovori, str. 33; Jovanović, I opet, str. 10–12. »Zagovorniki« konkordati pa opozarjajo, da gre termin »misija« razumeti kot »poslanstvo«. Glej: Kušej, Konkordat, str. 33–35; Moscatello, Konkordat i kritika, str. 11–13.

¹⁰⁹ Ratej, Odenki politizacije, str. 42.

¹¹⁰ Slovenec, 14. 12. 1937, 2, Borbe srbske Cerkve.

¹¹¹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Krakov Stanislav, 102-7-18. Govor patriarha Varnave ob pravoslavnem novem letu 1937; Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 162.

¹¹² Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 137–140.

¹¹³ Ratej, Odenki politizacije, str. 47.

¹¹⁴ Simić, Jugoslavija i Vatikan, str. 102.

¹¹⁵ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 137–140.

zicijskih strank (JNS, Demokratska stranka, Ljotičev Zbor in Komunistična partija Jugoslavije) s »totalitaristično«¹¹⁶ politiko premiera Stojadinovića ter občutkom zapostavljenosti Srbske pravoslavne cerkve. Ta navzkrižja interesov so se prenesla tudi na odnose med največjima verskima skupnostma v državi. Predpostavljam, da je šlo pri t. i. konkordatski krizi za politizacijo verskih vprašanj, ki so se prenesla na polje nacionalnega. Pri tem sporu so nastopale Srbska pravoslavna cerkev ter prej nikdar enotne opozicijske stranke kot zaščitnice ustave in državnih interesov pred oportunističnimi težnjami Svetega sedeža ter njegove naveze z Italijo po čim večjem vplivu v jugoslovanski politiki. Kmalu so pridobile široko podporo srbskega prebivalstva. Na drugem bregu pa so stali »osameli« zagovorniki konkordata – vladni predstavniki z zadržano podporo RKC. Nasprotnik je torej ostajal »zamegljen« v podobi Vatikana, molčečih jugoslovanskih škofov ter trenutne vlade, ki je sledila »kontinuiteti verske politike kralja Aleksandra«,¹¹⁷ poskušala s sklenitvijo konkordata ustreči Italijanom in Francozom in učvrstiti utrdbo (RKC) proti komunizmu ter potencialno, kakor piše Čolaković, s cepitvijo Hrvatov v odnosu do konkordata oslabeti »hrvatski pokret«.¹¹⁸ Hrvati naj bi po Krošljevem mnenju z indiferentno držo dr. Mačka, ki je vprašanje konkordata prepuščal »srbski vladi v Beogradu«, celo dajali vtis, da konkordata ne želijo.¹¹⁹ Medtem je bil Korošec s strani srbske javnosti označen za »najodgovornejšega za zaostritev medkonfesionalnih odnosov v državi«, ne glede na to, da se kot notranji minister »ni izrekel niti za niti proti konkordatu«.¹²⁰

Da je potrebna pravna rešitev za Rimskokatoliško cerkev, so si bili enotni domala vsi, tako v vladi, v krogih RKC, kakor tudi med voditelji drugih verskih skupnosti, a na kakšen način in kakšne pravice ter obveznosti naj bi dobila RKC, je bilo vprašanje, ob katerem so se mnenja razšla. Že leta 1936 je narodna skupščina ob angažiranju SPC proti konkordatu izvolila poseben odbor za proučevanje konkordata pod predsedstvom dr. Vojislava Janjića.¹²¹ Sporazum s Svetim sedežem, ki bi pripomogel tudi k izboljšanju odnosov z Italijo, je bil v interesu političnega vrha. Šlo je za večletno diplomatsko in politično igro, v kateri je bila jugoslovanska oblast pripravljena pristati na kompromis s slovenskimi in hrvaškimi rimokatoliki, raje kot da bi priznala enakopravnost hrvaškega in slovenskega naroda.¹²²

Konflikti okoli konkordata so se v Kraljevini Jugoslaviji vedno bolj zaostrovali, kar se je jasno kazalo ob široki agitaciji proti sprejemu konkordata s strani Srbske pravoslavne cerkve in heterogene skupine skoraj vseh (večinsko) srbskih opozicijskih strank.¹²³ Pri tem so mobilizirali široke množice, ki so se udeleževale

¹¹⁶ Ciano je v svojem dnevniku zapisal: »Stojadinović je fašist. Če ne po strankarski pripadnosti, pa po svojih pogledih na državno oblast, na življenje...« V: Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 99.

¹¹⁷ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 144.

¹¹⁸ Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 472.

¹¹⁹ Krošelj, Borba za konkordat, str. 197.

¹²⁰ Ratej, Koroščevo razumevanje demokracije, str. 159.

¹²¹ Krošelj, Borba za konkordat, str. 190.

¹²² Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 130, 132.

¹²³ Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 161; Bonutti, »Neratifirani« konkordat, str. 139.

protestnih zborovanj, organiziranih s strani eparhijskih duhovniških združenj in cerkvenih občin.¹²⁴ Na zborovanjih je prihajalo do aretacij, pa tudi žrtev v spopadih s policijo.¹²⁵ Razširil se je propagandni tisk, tako s strani kritikov kakor tudi zagovornikov. Konkordat je uspel na najučinkovitejši način povezati sicer politične nasprotnike s ciljem odstranitve vlade, a je tudi dal možnost najvišjim krogom SPC, da po petnajstih letih uresničijo pretenzije Srbske pravoslavne cerkve po najmočnejšem položaju v državi. Napadi na konkordat, ki so prihajali iz različnih pozicij, so se izoblikovali v enotno obtožbo, po kateri je konkordat razbijal državno suverenost in nacionalno edinost.¹²⁶

Diskusije so tako počasi zapustile pravniške in verske okvire in prešle na »patriotski« nivo. Vse močnejši protiargument je postajala tudi nacionalnost vodij vladnih strank JRZ. S tem je bil uveden stereotip in negativna slika druge nacije ali bolje drugih nacij. Ključna argumentacija Srbov, ki so nasprotovali konkordatu, je tako bila usmerjena k »člaščenju zgodovinskega žrtvovanja srbskega naroda«. V enem izmed razglasov je bilo rečeno: »To nadčloveško zunanjo moč dala ti je tvoja Mati, tvoja največja dobrotnica in zaščitnica – Srbska pravoslavna cerkev«. »Žalovalo« se je za ruskim carjem in turškim sultanom kot »edinima branilcema pred vatikanskim prozelitizmom«. ¹²⁷ Po mnenju Faline je kriza predstavljala »izrazit primer politizacije tradicionalnih religij in sakralizacije politike«. ¹²⁸ »Vprašanje konkordata, ob katerem se je katoliški del države zavil v molk, je postalo predvsem »srbska psihološka drama«.« ¹²⁹

Nasprotovanje proti konkordatu je doseglo vrhunec z nemiri ob prepovedani litiji¹³⁰ 19. julija 1937, ki se jo opisuje tudi kot »dogadaj, koji će ostati u političkoj istoriji poznat po imenom Krvava litija«. ¹³¹ Korošec se je v tistem času znašel v nezavidljivem položaju notranjega ministra, tj. kot vodja represivnega aparata – policije, ki je posredovala pri demonstracijah. ¹³² »Krvavo litijo« so na Janjićevo pobudo napovedali na dan pričetka razprave o konkordatu v Narodni skupščini, ko je zaključke svojega dela podal odbor za proučevanje konkordata. ¹³³ Litija je

¹²⁴ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 143.

¹²⁵ Na primer v Mladenovcu in Bijeljini. Glej: Slovenec, 17. 8. 1937, 2, Zločinsko delo opozicije; AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, 63-10.

¹²⁶ Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 160–161; prim. Košir, Cerkev in njen, str. 263–265.

¹²⁷ Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 161, 169.

¹²⁸ Falina, Between »Clerical Fascism«, str. 40.

¹²⁹ Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 92.

¹³⁰ Litijo, tj. pravoslavna verska procesija, ki poteka ob verskih praznikih in mestnih svečanostih, so nameravali (izjemoma) organizirati za ozdravljenje težko bolnega patriarha Varnave in naj bi potekala od Saborne cerkve preko ulice Kneza Mihaila do mesta.

¹³¹ Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 441–468.

¹³² Živojinović in Lučić poglavje o »krvavi litiji« naslovita »Žandari popa Korošca u brutalnoj akciji« (Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 445–468).

¹³³ Glej: govor predsednika odbora ter enega najostrejših nasprotnikov konkordata dr. Vojislava Janjića (Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 445–461), ki naj bi se (po Stojadinovićeveih spominih) obrnil proti vladi, ko mu je ta odrekla vlogo za ministrsko mesto – tri mesece pred odhodom v pokoj naj bi si zaželel ministrske pokojnine (Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 160, 161; Krošelj, Borba za konkordat, str. 191).

bila s strani beograjske uprave prepovedana, sklicujoč se na kanonska pravila, ki dovoljujejo litije samo ob verskih praznikih in mestnih svečanostih ter na podlagi odloka, s katerim je beograjski upravnik prepovedal vsa javna zborovanja in shode do 1. avgusta (v času parlamentarne razprave o konkordatu). Kljub temu se je zbralo precejšnje število protestnikov, ki so nosili križe, vzklikali proti vladi in konkordatu. Ko so zadeli ob drugi policijski kordon, je bilo zaukazano: »Odbij!«. »Poskus nekaj [pravoslavni, op. G. M.] duhovnikov da prebijejo policijski kordon, ki se je zaključil s poškodbo episkopa Simeona«, je tako dobil »teatralne posledice«.¹³⁴

Konkordat je bil 23. julija 1937 izglasovan, kljub temu, da je Sveti sinod Srbske pravoslavne cerkve na seji 1. avgusta 1937 določil arhierujem, da se mora vsakega poslanca ali senatorja, ki pripada duhovščini in bo volil za konkordat v parlamentu ali senatu, takoj suspendirati in naročiti cerkvenemu sodišču, da proti njemu vzpostavi sodni postopek oz. vsakemu poslancu ali senatorju pravoslavne vere, ki bi glasoval za konkordat, odvzeti vse pravice in časti v Srbski pravoslavni cerkvi in ukazati krajevni duhovščini, da nobena posvečena oseba pod nobenim izgovorom ne sme vstopiti v njegovo hišo brez pisnega dovoljenja in blagoslova pristojnega arhierēja.¹³⁵ Res so poslanci – pravoslavci, ki so glasovali za konkordat, naleteli na odpor zlasti v domačem okolju (izven Beograda) s strani SPC – niso jih npr. želeli poročati. Takoj po glasovanju v skupščini jim je bilo tudi odsvetovano zapustiti Beograd.¹³⁶

Po uspehu glasovanja v skupščini, ki so ga v Slovincu opisali kot trojno zmago: zmago jugoslovanskega patriotizma, zmago jugoslovanske državne misli nad plemenskim separatizmom in hegemonizmom ter veliko politično zmago JRZ,¹³⁷ je knez Pavle izkoristil priložnost, da se kot »nadustavni« faktor vmeša v dogajanje. S ciljem, da nevtralizira odnose s SPC, je sprejel poškodovanega episkopa Simeona. Stojadinović je bil tako prisiljen, da umakne predlog, in je zato po »pirovi zmagi« izjavil, da konkordata še ne bo predložil senatu.¹³⁸

Smrt patriarha Varnave, ki je sovpadala z dnevom glasovanja o konkordatu v parlamentu (23. julija 1937), je situacijo samo še poslabšala s širjenjem prepričanja, da je patriarh umrl od žalosti oz. da naj bi bil celo zastrupljen.¹³⁹ Zahvaljujoč SPC takrat ni prišlo do masovnih demonstracij, a so se tudi oblasti v dani situaciji obnašale

¹³⁴ Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 165; Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 471; Krošelj, Borba za konkordat, str. 191; Mužić, Katoliška crkva, str. 148–153.

¹³⁵ Krošelj, Borba za konkordat, str. 191, 193; Kolarić, Ekumenska trilogija, str. 925; Mužić, Katoliška crkva, str. 169–172; Košir, Cerkev in njen, str. 264. Glej tudi: Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 167, kjer je navedeno tudi pismo žičkega episkopa Nikolaja poslancem, ter Mužić, Katoliška crkva, str. 162–164, kjer je imenski seznam poslanskega glasovanja o konkordatu, ki je bil sprejet s 167 glasovi za in 129 proti. AJ, Milan Stojadinović, 37-23-182. Pismo administratorja beograjsko-karlovške arhiepiskopije in zagrebškega metropolita Dositeja patriarhiji Srbske pravoslavne cerkve o izključitvi ministra Dragiše Cvetkovića iz SPC, Beograd, 5. 8. 1937.

¹³⁶ Krošelj, Borba za konkordat, str. 193; BA, dok. št. 241.

¹³⁷ Slovenec, 25. 7. 1937, 1, Po sprejemu konkordata.

¹³⁸ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 158–159. Glej tudi: Slovenec, 24. 7. 1937, 1, Govor dr. Stojadinovića; Jutro, 24. 7. 1937, 1, Senat o konkordatu še ne bo razpravljajal.

¹³⁹ Kolarić, Ekumenska trilogija, str. 925; Krošelj, Borba za konkordat, str. 193; Ramet, The three Yugoslavias, str. 98.

zelo obzirno in tolerantno. Sveti arhierjski sinod se je sčasoma umaknil iz politike. SPC je namreč odgovarjalo zmanjšanje politične napetosti, da je lahko realizirala očitne prednosti, pridobljene v kritičnih momentih konkordatske krize.¹⁴⁰

Večina protestov se je odvijala v Beogradu in drugih srbskih mestih, tako da so si jugoslovanski rimskokatoliški škofje iz drugih delov države težko predstavljali domet in obseg protestov, ki tudi proti koncu leta niso hoteli prenehati. Iz izjav jugoslovanskih škofov v času konkordatske krize je vela »pomirljivost«. Po sestanku v Zagrebu januarja 1937 so škofje podali izjavo, »da ne bodo nastopali proti pravoslavnemu svetemu sinodu in bodo šli preko kritik nepoklicanih oseb«. ¹⁴¹ Podoben sklep je sledil na jugoslovanski škofovski konferenci oktobra 1937.¹⁴² Februarja 1938 pa je nadškof Stepinac zavrnil prošnjo katoliških vernikov, da jim dovoli protestna zborovanja zoper odpoved konkordata, ter jih pozval k molitvi.¹⁴³ Ton se je spremenil na naslednji konferenci, ki je potekala konec aprila in v začetku maja 1938. Škofje so po »molku« v času konkordatske krize med drugim izdali poslanico vernikom, v kateri so izrazili presenečenje in razočaranje nad pripadniki SPC in njihovimi politiki, obtožili vlado, da je RKC postavljala v podrejeni položaj, meneč, da so konkordat odpovedali »proti vsem diplomatskim in mednarodnim običajem ter da zahteve RKC do države še nikakor niso bile izčrpane«. ¹⁴⁴ Po Krošljevem mnenju se neupravičeno obtožili Korošca zaradi 29. decembra 1937 podane izjave (ko Stojadinovičeva 27. oktobra 1937 ni zalegla), da se konkordata ne bo predložilo senatu. Šele potem naj bi se položaj počasi umiril.¹⁴⁵ Stojadinović je še leta 1938 dal dve izjavi, v drugi z dne 1. februarja 1938 je izjavil: »1. da ta in ta konkordat z Vatikanom ne bo več predložen narodnemu predstavništvu in uzakonitev in 2. da bo kraljevska vlada pri vsakem bodočem urejanju svojih odnošajev z Vatikanom in pri ureditvi položaja rimsko katoliške cerkve v kraljevini Jugoslaviji v polni meri spoštovala in izvajala po državni ustavi zajamčeno načelo o enakopravnosti vseh veroizpovedi, ki so v naši državi po zakonu priznane«. ¹⁴⁶ Dokončen odstop od konkordata je namreč vladi predstavljal edino možnost, da s SPC obnovi odnose.¹⁴⁷ Sledilo je premirje z dvema amnestijama, izdanima 8. februarja 1938 – s strani države za vse izrečene kazni in še nezaključene kazenske postopke, povezane s predlogom konkordata in s strani Arhierjskega zbora SPC, ki je ukinitel vse kazni, izrečene nad ministri in poslanci, ki so v skupščini glasovali proti konkordatu.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 158, 160.

¹⁴¹ Krošelj, Borba za konkordat, str. 198.

¹⁴² Jutro, 29. 10. 1937, 2, Rezultat škofovske konference v Zagrebu; Slovenec, 7. 11. 1937, 2, Nadškof Šarić o konkordatu.

¹⁴³ Slovenec, 15. 2. 1938, Pomirjevalen razglas nadškofa dr. Stepinca z ozirom na konkordat.

¹⁴⁴ Za tekst poslanice glej: Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 496–503.

¹⁴⁵ Krošelj, Borba za konkordat, str. 193, 194, 199; prim. Novak, Magnum crimen, 459–460; Ratej, Koroščevo razumevanje demokracije, str. 22–23.

¹⁴⁶ Slovenec, 9. 2. 1938, 2, Pravoslavni arhierjski zbor in konkordat. Glej tudi: Košir, Cerkev in njen, str. 266.

¹⁴⁷ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 161.

¹⁴⁸ Slovenec, 9. 2. 1938, 2, Amnestija kazni v zvezi s konkordatom; Slovenec, 11. 2. 1938, 2, Arhieriji ukinitel kazni pravoslavne cerkve.

Annie Lacroix-Riz pa opozarja, da ratifikacije konkordata ni preprečila »trdoglavost pravoslavnih Srbov« in njihova »antirimska nastrojenost« – teza Anthonyja Rhodesa – »temveč borba hrvaških škofov proti državi«. Anglikanski škof Glochester je v *Timesu* objavil, da so »pravoslavni verniki s pravico zavrnilo absurdni sporazum, ki je z dajanjem pretiranih, drugim veroizpovedim nedostopnih privilegijev katoliški duhovščini, državo vrgel v 'dejanski Kulturkampf'«. ¹⁴⁹ Ne gre pa tudi spregledati, da je Hrvaška straža po objavi predloga konkordata 1935 pisala, da se s konkordatom »zgolj de iure proglašata tisto, kar je takrat de facto obstajalo«. Rimokatoliki naj ne bi kazali posebnega interesa za konkordat in naj bi pobudo prepuščali Svetemu sedežu, kar pa ne pomeni, da niso s svojimi »kanali komunikacije« vplivali na odnose s Svetim sedežem. ¹⁵⁰ Te trditve podpirajo tezo Ratejeve, da je bil »argument o zapostavljenosti RKC v Jugoslaviji politični konstrukt in eden najuspešnejših elementov politizacije SLS, ki je bil hkrati uradno stališče RKC v kraljevini«. ¹⁵¹

»SLS je bila aktivni člen zgodbe o konkordatu vse od vzpostavitve političnega problema v začetku dvajsetih let 20. stoletja.« ¹⁵² Vendar največja slovenska stranka ni imela zadostnega političnega vpliva, da bi omogočila sprejetje konkordata. Pomembno vlogo je igralo konkordatu nenaklonjeno politično stališče Hrvaške kmečke stranke. ¹⁵³ Po Koroščevih direktivah naj bi se vodili razgovori med Besednjakom in nadškofom Stepincem o ustanovitvi katoliške stranke na Hrvaškem, ki bi se priključila JRZ. S tem bi se zmanjšala podpora hrvaškemu gibanju in vpliv Mačkove stranke na Slovenskem. ¹⁵⁴ Tako hrvaško politično vodstvo kakor hrvaški rimskokatoliški škofje naj bi zaradi »političnega sovraštva« do Korošča bolj zagovarjali Mačkovo politično stališče, da je konkordat »samo vprašanje srbske vlade v Beogradu«, kakor pa, da je sprejetje konkordata »državna potreba« in v prvi vrsti v korist rimokatoličanom. Pri tem so nasprotniki konkordata dobili vtis, da konkordata nočejo niti rimokatoličani, saj naj bi ga večina Hrvatov zavračala. Potemtakem naj bi ga vlada vsiljevala tudi njim, ki »zanj ne kažejo nobenega zanimanja«. ¹⁵⁵ Takšen vtis je poskušal popraviti tudi Slovenec, ki je pisal, da so dr. Mačku »lažnivo podtaknili« izjavo, da Hrvati konkordata ne potrebujejo in da bi ga v primeru koncentracijske vlade takoj umaknili z dnevnega reda. ¹⁵⁶ Jutro dan kasneje opozarja, da se je na *Slovenčevo* pisanje oglasil že Mačkov časopis *Hrvatski list*, ki ne zanika verodostojnosti Mačkove izjave, ki je bila objavljena že v londonskem časopisu *Morning Post*. ¹⁵⁷

Dr. Vladko Maček je bil mnenja, da je konkordat sklenila srbska pravoslavna, ne jugoslovanska vlada, ne da bi se posvetovala tudi s Hrvati. Pridružil se je mnenju

¹⁴⁹ Lacroix-Riz, Vatikan, Evropa, str. 121, 354–355; prim. Rhodes, The Vatican, str. 157.

¹⁵⁰ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 132

¹⁵¹ Ratej, Odenki politizacije, str. 47.

¹⁵² Prav tam, str. 46.

¹⁵³ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 130.

¹⁵⁴ AJ, Milan Stojadinović, 37-9-48. Poročilo »poverenika« iz Zagreba, 11. 11. 1937.

¹⁵⁵ Janko Krošelj, Borba za konkordat, str. 197.

¹⁵⁶ Slovenec, 13. 8. 1937, 2, Dr. Maček in konkordat.

¹⁵⁷ Jutro, 14. 8. 1937, 2, Podtaknjena izjava inž. Košutiča v »Slovencu«.

več opazovalcev, da je za konkordat nosila odgovornost samo Jevtićeva vlada,¹⁵⁸ ki je dokazala, da on in njegova stranka [JNS, op. G. M.] nimata nobenega »sočutja za narod«, saj so se borili in glasovali proti konkordatu, ki so ga sami ustvarili. Njihov edini motiv naj bi bil ponoven prihod na oblast. Želeli naj bi celo razvneti verski boj med Srbi in Hrvati, pri tem pa naj bi »v svojem cinizmu« poskušali odgovornost prenesti na Hrvate. Če bi res verjeli, da ta konkordat škodi srbskim interesom, bi ga po Mačkovem mnenju morali preklicati, preden so ga sploh podpisali.¹⁵⁹ Izjavi o izključno »srbski« vladi oporeka Krošelj, češ da so bili v vladi tudi slovenski in hrvaški ministri, torej rimokatoličani.¹⁶⁰ »Hrvaško« stališče ali bolje stališče največje hrvaške politične stranke sicer konkordatnega predloga neposredno ne zavrača, kakor ga je Radić leta 1925. Hrvati se zaradi hrvaškega gibanja, ki so mu dajali prednost pred konkordatskimi pogajanjmi, niso želeli zameriti srbski politični eliti, zato se v konkordatski »borbi« niso postavljali ne na eno ne na drugo stran.¹⁶¹ Ne smemo pa tudi prezreti siceršnjih odnosov med to stranko in RKC, ki ji pri težnjah po federativni ureditvi države oziroma večji avtonomiji Hrvatov znotraj Jugoslavije pravna enotnost te »nacionalne« verske skupnosti na državni ravni in večje pristojnosti znotraj javnih institucij gotovo ne bi ustrezale, še manj pa (sicer malo verjeten) *modus vivendi* s SPC. »Nacionalna« dimenzija se tako kaže ravno v »odsotnosti« aktivnejše udeležbe Hrvatov v kampanji za sklenitev konkordata. Pri političnem antagonizmu med RKC in SPC v Jugoslaviji je namreč šlo zlasti za srbsko-hrvaški spor.¹⁶²

Pomemben dejavnik, da konkordat ni bil sprejet, je bila tudi smrt kralja Aleksandra. Kralj si je prizadeval urediti odnose z vsemi verskimi skupnostmi (to kažejo številni verski zakoni in verske ustave, izdani v obdobju 1929–1931) in tudi konkordatu je bil naklonjen¹⁶³ oz. se je bil pripravljen ukloniti zahtevam Svetega sedeža v zameno za prorežimsko orientacijo Rimskokatoliške cerkve.¹⁶⁴ Zagovorniki so tudi v času konkordatske krize večkrat poskušali predstaviti konkordat kot del zapuščine pokojnega kralja.¹⁶⁵

Politične dimenzije spora opisuje tudi Čolaković v časopisu *Proleter* septembra 1937, kjer pravi, da se srbske narodne množice niso uprle zgolj zaradi »žaljenja verskih čustev«, ampak so vedele, »da konkordat pomeni še močnejše breme za srbski narod«. Srbi naj bi »podpirali bratski sporazum s Hrvati in Slovenci, a ne na škodo kratenja državljskih pravic in svobode«. Množicam Srbov bi bilo potrebno povedati, pravi Čolaković, »da je konkordat uperjen proti vsem narodom v

¹⁵⁸ Glej: Slovenec, 27. 7. 1937, 2, »Bogoljub Jevtić«.

¹⁵⁹ Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 484; prim. Mousset, La politique extérieure, str. 338–339; Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 92.

¹⁶⁰ Krošelj, Borba za konkordat, str. 194.

¹⁶¹ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 154.

¹⁶² Ratej, Odtenki politizacije, str. 44.

¹⁶³ BA, dok. št. 120.

¹⁶⁴ Pantić, Srpska pravoslavna crkva, str. 130.

¹⁶⁵ Manojlović-Pintar, Još jednom, str. 161; Slovenec, 14. 8. 1937, 2, Pokojni kralj Aleksander o konkordatu.

Jugoslaviji, ker ni bil sprejet zaradi verske enakopravnosti, ampak zaradi učvrstitve Stojadinovićeve protinarodne vlade«. ¹⁶⁶

V »borbi« za konkordat je vlada igrala na preizkušeno karto antikomunizma, ki je bil morda edina skupna točka Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve. Tako v Evropi kakor tudi v Jugoslaviji je bilo prisotno močno protikomunistično vzdušje. Leta 1937 je bila izdana okrožnica *Divini Redemptoris*, v kateri je papež Pij XI. na podlagi pričevanj iz Sovjetske zveze, Mehike in Španije natančneje pojasnil teoretične in praktične posledice komunističnega delovanja. V njej je opisano, kako naj bi se zaradi odkrite in prikrite propagande komunistični nauk širil po vsem svetu. V svetu pa naj bi vladala »prava zarota molka v tisku«. Na Slovenskem je ta okrožnica poglobila razhajanja med samimi rimokatoličani, ¹⁶⁷ tj. med rimskokatoliško desnico, sredino in levico. ¹⁶⁸ Po mnenju Pleterskega je bilo sprejetje enciklike *Quadragesimo anno* (1931) med rimskokatoliškimi politikami na Slovenskem kot »uradne protisocialistične deklaracije« skupaj z *Divini Redemptoris* (1937), »zlasti politično orožje proti kritičnim duhovom v lastnih vrstah, kar je bilo v letu 1941 usodno za vse«. Način uporabe politično pomembnih papeških enciklik je bil namreč bolj kot od Svetega sedeža odvisen od krajevnih političnih in cerkvenih dejavnikov. ¹⁶⁹

SPC je z zaustavitvijo ratifikacije konkordata dosegla, kar je želela. Manj zadovoljne so lahko bile opozicijske stranke, saj se niso uspele povzpeti na oblast. Konkordatska kriza pa je vendarle posredno konec leta 1938 po »dvornem puču« kneza Pavla in Korošca ob pomoči Cvetkovića spodnesla Stojadinovića. Posledice konkordatske krize so notranje- in zunanjepolitične konflikte le še poglobile.

Sklep

Pravo Rimskokatoliške cerkve je bilo v Kraljevini Jugoslaviji neenotno, saj so v veljavi ostajali s strani papeža razveljavljeni stari konkordati in verske zakonodaje, predvsem pa ni bilo prilagojeno novi multikonfesionalni državi. Kmalu po združitvi se je že začelo usklajevanje interesov in iskanje najboljših rešitev za RKC in državo. Konkordat se je kazal kot edini sprejemljiv pravni akt, ki bi lahko prispeval tudi k umiritvi nacionalnih konfliktov, in z močnejšo RKC obetal učinkovitejšo »zaščito« pred komunizmom ter ustregel zahodni sosed.

Največ kritik so na usklajevanjih konkordatskega predloga v letih 1933 in 1934 med Nikolo Moscatellom ter vladnimi predstavniki sprožile sledeče določbe: prepoved strankarstva za duhovnike v aktivni službi (8. člen), člen o neomejenem odpiranju redov, samostanov (12. člen) ter verskih šol (28. člen), zahteva, da v šolah z večino učencev rimskokatoliške vere le-te učijo »v mejah možnosti« učitelji

¹⁶⁶ Živojinović, Lučić, Varvarstvo, str. 471–473.

¹⁶⁷ Juhant, Sto let katoliškega, str. 17–18.

¹⁶⁸ Glej: Pelikan, 1997, Slovenski politični katolicizem, str. 37.

¹⁶⁹ Pleterski, Pravica in moč, str. 517. O problematiki glej tudi: Pelikan, Vsi antikomunisti, str. 273–283; o spreminjanju stališč vodilnih slovenskih katoliških ideologov glej: Pelikan, Akomodacija ideologije.

rimokatoliki (27. člen), urejanje versko mešanih zakonskih zvez in njihov civilno-pravni učinek (32. člen), določilo o vstopu rimskokatoliških duhovnikov v državna telovadna društva (Sokol) (34. člen) ter na željo kralja Aleksandra dodana zahteva po depolitizaciji duhovnikov v aktivni službi (8. člen), kar je nato bilo sprejeto tudi s strani Svetega sedeža in formulirano na način, da se je jugoslovanska vlada zavezala, da bo enako določbo izvajala tudi za duhovnike drugih ver v državi. Ocenimo lahko, da bi si RKC s konkordatom zagotovo izboljšala pravni, deloma tudi materialni položaj in z nekaterimi odredbami pridobila ekskluzivne pravice, ki jih druge usvojene verske skupnosti v Jugoslaviji, niti drugi v tistem času sklenjeni konkordati, niso imeli. A treba je upoštevati, da se potrebe verskih skupnosti zaradi njihove distinktivne strukture, kanona in delovanja razlikujejo, kakor tudi razmere za RKC v različnih državah. Večina sklepov o »spornih« vprašanih, ki so spodbijali legitimnost konkordata oziroma utemeljevali škodo, ki bi jo ta povzročil, če bi bil ratificiran, je bila s strani nasprotnikov konkordata interpretirana neobjektivno s številnimi spekulacijami.

Ozadje neuspele ratifikacije konkordata skriva večplastne probleme. Koalicija JNS, Ljotičevega Zbora, Komunistične partije Jugoslavije in Demokratske stranke s SPC v vprašanju, vezanem na »osovraženi« Vatikan, se je izkazala za več kot uspešno. Kohezivno tkivo versko-nacionalnih čustev je povežalo sicer med seboj neenotne stranke in z uporabo cerkvenega okrilja pri angažiranju širše javnosti zabilisalo jasne indice, ki so kazali na politično motiviranost antagonizma do konkordata. Jevtić je najprej kot zunanji minister in nato tudi kot predsednik vlade sodeloval v konkordatskih pogajanjih in Stojadinoviću leta 1935 predal že pripravljen konkordatski predlog. V času konkordatske krize pa je bil skupaj s stranko JNS eden glavnih nasprotnikov.

Protikonkordatski argumenti so temeljili na pravnih, versko-nacionalnih in finančnih argumentih. Vse konkordatu nasprotujoče stranke so bile prepričane, da bo s konkordatom RKC pridobila številne privilegije glede na SPC (in tako tudi glede na vse ostale verske skupnosti v državi), s čimer bodo kršene ustavne pravice, odprt prostor za širjenje prozelitizma RKC in napravljena velika škoda državnemu proračunu. V Vatikanu so nekateri videli tudi neposredno vez z Italijo in s tem neposredno nevarnost za prodor fašizma v Jugoslavijo.

Poleg političnih spletk v srbski »čaršiji« lahko med dejavnike, ki so v takratnem protikonkordatskem vzdušju škodili dokončnemu sprejetju konkordata, uvrstimo smrt kralja Aleksandra, kakor tudi kasnejšo smrt patriarha Varnave. Slednji je umrl na dan sprejema konkordata v skupščini, kar je množice nasprotujočih le še bolj razvnelo. Knez Pavle je bil popolnoma neuspešen, ko je s podporo konkordatu poskušal nadaljevati Aleksandrovo politiko, saj je zgolj vzbudil nenaklonjenost srbske javnosti, s svojim poskusom pomiritve odnosov s SPC pa je Stojadinoviću preprečil, da bi konkordat takoj predložil senatu. Bolj »osovražen« od njega je bil v tistem trenutku le še Anton Korošec, ki je moral kot notranji minister skrbeti za javni red in mir v državi, zato se je odločil, da se za konkordat ne bo javno opredeljeval. Slednje so mu kasneje očitali še iz »lastnih vrst« jugoslovanski rimskokatoliški škofje ter nuncij Pellegrinetti.

Zaradi neangažiranosti Hrvaške kmečke stranke v odnosu do vprašanja konkordata je gotovo umanjkala politična moč in pritisk množic. Razloge za ta odnos stranke, ki je, oziroma naj bi, zagovarjala interese največjega rimskokatoliškega naroda v Jugoslaviji, lahko iščemo v preferiranju ureditve hrvaškega vprašanja. Vendar še bolj kot politična moč – konkordatski predlog je bil konec koncev v skupščini sprejet – ni bil izkoriščen kulturni kapital. Jugoslovanski rimskokatoliški škofje skoraj niso dajali izjav – domnevno z namenom, da ne bi izzvali širših protestov.

Ti problemi dokazujejo, da je bilo dokončno sprejetje konkordata v tistih razmerah obsojeno na propad, če že ne to, pa vlada zagotovo ni računala na takšen buren odziv med vsemi plastmi srbskega prebivalstva na političnem, verskem, kulturnem in drugih področjih delovanja, ko je precej neobremenjeno konkordatski predlog predložila skupščini.

Seznam virov in literature

Arhivski viri

- Arhiv Jugoslavije (AJ), Krakov Stanislav, 102-7-18. Govor patriarha Varnave ob pravoslavnem novem letu 1937.
- AJ, Ministarstvo pravde – versko odeljenje, 63-10.
- AJ, Milan Stojadinović, 37-23-182- Pismo administratorja beograjsko-karlovške arhiepiskopije in zagrebškega metropolita Dositeja patriarhiji Srbske pravoslavne cerkve o izključitvi ministra Dragiše Cvetkovića iz SPC, Beograd, 5. 8. 1937.
- AJ, Milan Stojadinović, 37-9-48. Poročilo »poverenika« iz Zagreba, 11. 11. 1937.
- Arhiv Engelberta Besednjaka v Trstu (BA), dok. št. 527. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku z dne 18. 7. 1932.
- BA, dok. št. 564. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku, nedatirano.
- BA, dok. št. 579. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku z dne 18. 8. 1932.
- BA, dok. št. 120. Avdiencia Engelberta Besednjaka pri kralju Aleksandru na Dedinjah dne 28. 10. 1933.
- BA, dok. št. 122. Sestanek Nikole Moscatella s predsedstvom vlade (premierom Milanom Srskićem, zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem in Mihajlom Lanovićem) dne 29. 10. 1933 (I. del).
- BA, dok. št. 124. Sestanek Nikole Moscatella s predsedstvom vlade (premierom Milanom Srskićem, zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem in Mihajlom Lanovićem) dne 29. 10. 1933 (II. del).
- BA, dok. št. 123. Osebni pogovor med Nikolo Moscatellom in Mihajlom Lanovićem dne 30. 10. 1933.
- BA, dok. št. 125. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 7. 11. 1933.
- BA, dok. št. 126. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 14. 11. 1933.
- BA, dok. št. 127. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem dne 15. 11. 1933.
- BA, dok. št. 121. Besedilo osnutka konkordata (v francoskem jeziku) z dne 16. 11. 1933.
- BA, dok. št. 129. Sestanek Nikole Moscatella s premierjem Milanom Srskićem in zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 17. 11. 1933.

- BA, dok. št. 130. Sestanek Nikole Moscatella z zunanjim ministrom Bogoljubom Jevtićem dne 18. 11. 1933.
- BA, dok. št. 250. Pismo Nikole Moscatella Engelbertu Besednjaku: članek Viktorja Novaka o glagolici.
- BA, dok. št. 131. Sestanek Nikole Moscatella s pravosodnim ministrom Božom Maksimovićem dne 8. 10. 1934.
- BA, dok. št. 241. Pismo Engelberta Besednjaka Nikoli Moscatellu o agitaciji proti konkordatu v Srbiji z dne 6. 10. 1937.

Časopisni viri

Jutro
Slovenec

Objavljeni viri

- Cemović, Marko P., *Konkordat između Svete stolice i Kraljevine Jugoslavije*. Beograd: s. n., 1937.
- Jovanović, Milivoje (episkop Platon),¹⁷⁰ *Primedbe i prigovori na projekat Konkordata između naše države i Vatikana: parafiranog 25. VII. 1935 god.* Sremski Karlovci: [b. i.], 1936.
- Jovanović, Milivoje (episkop Platon), *I opet o konkordatu: pravoslavno gledišće na ovo pitanje*. Sremski Karlovci: [b. i.], 1937.
- Kušej, Rado, *Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost*. Ljubljana: J. Blasnika nasl, 1937.
- Moscatello, Nikola,¹⁷¹ *Konkordat i kritika konkordata*. Beograd: Privredni pregled, 1937.
- Mousset, Albert, La politique extérieure de la Yougoslavie. *Politique étrangère*, 1937, zv. 2, št. 4, str. 322–341.
- Pravoslavje i konkordat: kritički osvrt na poslednje događaje*. Beograd: samozaložba.

Internetni viri

- Mercati, Angelo (ur.), *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. 1870-1919*. Vatican: Tipografia Poliglota, 1919. Dostopno na: <http://www.archive.org/details/raccoltadiconcor00cathuoft>
- Rerum Orientalium (On the promotion of Oriental Studies), Pope Pius. Encyclical promulgated on 8 September 1928*. Objavljeno na: <http://www.ewtn.com/library/ENCYC/P11REROR.HTM>. Datum ogleda: jan. 2010. Prevedeno s strani Eternal Word Television Network (EWTN).

Literatura

- Alexander, Stella, "Croatia: the Catholic Church. Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945". New York: Columbia University Press, 1987, str. 31–66.
- Biondich, Mark, *Radical Catholicism and Fascism in Croatia, 1918–1945. »Clerical Fascism« in Interwar Europe*. London, New York: Routledge, 2008, str. 171–188.
- Bonutti, Karl, »Neratificirani« konkordat med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet, 21. in 22. junija 2001*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2002, str. 131–149.

¹⁷⁰ Brošura je bila izdana brez navedbe avtorja, a se avtorstvo pripisuje Milivoju Jovanoviću (episkopu Platonu) (glej: Mužić, Katoliška crkva, str. 132; Ramet, The way we, str. 97; Ratej, Odenki politizacije, str. 48).

¹⁷¹ Brošura je bila izdana brez navedbe avtorja, a se avtorstvo pripisuje Nikoli Moscatellu (glej: Mužić, Katoliška crkva, str. 240; BA, dok. št. 241).

- Bosworth, Richard J. B., *Mussolini's Italy: life under the fascist dictatorship, 1915–1945*. New York: The Penguin Press, 2006.
- Caccamo, Francesco, La politica orientale della Santa Sede e il concordato con il Montenegro. *Ubi neque aerugo neque tinea demolitur*. Neapelj: Liguori, 2006, str. 53–80.
- Conway, Michael, *Catholic Politics in Europe: 1918–1945*. London, New York: Routledge, 1997.
- Coppa, Frank J., The Vatican and the dictators between diplomacy and morality. *Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945*. New York: Columbia University Press, 1987, str. 137–157.
- Cvirn, Janez, *Boj za sveti zakon*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.
- Dolenc, Metod, *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- Dolinar, France M., Cerkvenoupravna podoba Slovenije. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Družina d.o.o., 2002, str. 7–24.
- Falina, Maria, Between »Clerical Fascism« and Political Orthodoxy: Orthodox Christianity and Nationalism in Interwar Serbia. »Clerical Fascism« in *Interwar Europe*. London, New York: Routledge, 2008, str. 35–46.
- Grivec, Fran, *Pravoslavje*. Ljubljana: Apostolstvo sv. Cirila in Metoda, 1918.
- Juhant, Janez, Sto let katoliškega družbenega nauka. *Družbeni nauk cerkve*. Celje: Mohorjeva družba, 1994, str. 9–37.
- Kent, Peter C., *The Pope and the Duce. The International Impact of the Lateran Agreement*. New York: St. Martin's Press, 1981.
- Kolarić, Juraj, *Ekumenska trilogija: istočni kršćani: pravoslavni: protestanti*. Zagreb: Prometej, 2005.
- Korošec Anton, Odnos između Katoličke crkve i države. *Nova Evropa*, 1923, št. 1.
- Košir, Borut, Cerkvenopolitične razmere in konkordat. *Wolfov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba, 1994, str. 35–50.
- Košir, Borut, Cerkev in njen odnos do političnih ureditev. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Družina d. o. o., 2002, str. 255–270.
- Krošelj, Janko, Borba za konkordat in dr. Korošec. *Zbornik Svobodne Slovenije 1966*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija, 1966, str. 181–202.
- Kušej, Gorazd, *O razmerju med državo in veroizpovedmi po jugoslovanski verski zakonodaji*. Ljubljana: T. Slovenija, 1937.
- Kušej, Rado, *Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci*. Ljubljana: samozaložba, 1922.
- Kušej, Rado, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev: dodatek, Pregled virov, ustavnih in upravnih načel cerkvenega prava pravoslavne cerkve*. Ljubljana: Založba juridične fakultete, 1927.
- Lacroix-Riz, Annie, *Vatikan, Evropa i rajh: od Prvog svetskog rata do hladnog rata*. Beograd: Službeni glasnik, 2006.
- Luxmore, Jonathan, Babiuch, Jolanta, The Catholic Church and Communism, 1789–1989. *Religion, State & Society*, letnik 27, 1999, št. 3–4, str. 301–308.
- Manojlović-Pintar, Olga, Još jednom o konkordatskoj krizi. *Tokovi istorije*, 2006, št. 1–2, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, str. 157–171.
- Matijević, Zlatko, Pokušaj razrješenja pravnog položaja Katoličke crkve u Kraljevini SHS 1918–1921. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, letnik 17, 1985, št. 2, str. 51–67.
- Mercati, Angelo (ur.), *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. Vol. II, 1915–1954*. Vatican, Tipografia Poliglota, 1954.
- Mužić, Ivan, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji*. Split: Crkva u svijetu, 1978.

- Novak, Viktor, *Magnum crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd: Nova knjiga, 1986 [1. izdaja 1948].
- Pantić, Dragan, *Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929-1941 s obzirom na pravni položaj, političku ulogu i međjuverske odnose: doktorska disertacija*. Beograd: samozaložba, 1987.
- Pelikan, Egon, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Pelikan, Egon, Slovenski politični katolicizem med obema vojnama: v luči zapuščine dr. Engelberta Besednjaka. *Zgodovinski časopis*, letnik 51, 1997, št. 1, str. 33–42.
- Pelikan, Egon, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*. Ljubljana: Nova revija, 2002.
- Pelikan, Egon, Anton Mahnič – fundamentalizem in avtonomija. *Annales, Ser. hist. sociol.*, letnik 16, 2006, št. 1, str. 7–14.
- Pelikan, Egon, Vsi antikomunisti-vsi demokrati. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 273–283.
- Pelikan, Egon, Slovenski politični katolicizem v tridesetih letih v luči evropskih vplivov. *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 211–229.
- Pelikan, Egon, Interpretacije »posameznika, družbe in naroda« znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. *Acta Histriae*, letnik 17, 2009, št. 1–2, str. 307–320.
- Perovšek, Jurij, *Na poti v moderno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Petrović, Mirko, *Konkordatsko pitanje*. Beograd: Intermeh, 1997.
- Petrović, Mirko, Konkordatski režimi na području Kraljevine SHS. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, letnik 83, 1997, št. 4, str. 637–642.
- Petrović, Mirko, Versko obrazovanje u konkordatskim pregovorima kraljevine Jugoslavije i svete stolice. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, letnik 85, 1999, št. 1–2, str. 95–112.
- Petrović, Mirko, Konkordat kao osnov za regulisanje položaja Rimokatoličke crkve u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. *Dijalog povjesničara – istoričara 4 (Pečuh/Pečuj, 20.–22. listopada/oktobra 2000.)*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000, str. 433–448.
- Petrović, Mirko, Redovi i kongregacije u konkordatskim pregovorima Kraljevine Jugoslavije i Svete stolice. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, letnik 86, 2000, št. 1–2, str. 125–136.
- Pichon, Charles, *The Vatican and its role in world affairs*. New York: E. P. Dutton & Co, Inc, 1950.
- Pirjevec, Jože, *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože: Vatikanski arhivi. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana: SAZU, 2007, str. 305–317.
- Pleterski, Janko, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Rahten, Andrej, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini: jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2002.
- Ramet, Sabrina P., *Nihil obstat: Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham & London: Duke University Press, 1998.
- Ramet, Sabrina P., *The three Yugoslavias: state building and legitimation, 1918–2005*. Washington: Woodrow Wilson Center Press; Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2006.

- Ramet, Sabrina P., *The way we were – and should be again? European Orthodox Churches nad the »idyllic past«*. *Religion in an Expanding Europe*. New York: Cambridge University Press, 2006, str. 148–176.
- Ratej, Mateja, Koroščevo razumevanje demokracije v času njegove (1928) in Stojadinovićeve vlade (1935–1938). *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana: SAZU, 2007, str. 137–170.
- Ratej, Mateja, (Nevralgična) stičišča političnega sodelovanja Slovenske ljudske stranke in Narodne radikalne stranke med obema vojnama. *Zgodovinski časopis*, letnik 62, 2008, št. 3–4. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 409–426.
- Ratej, Mateja, Odenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve pri Slovenski ljudski in Narodni radikalni stranki med svetovnima vojnama. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 48, 2008, št. 2, str. 35–52.
- Rhodes, Anthony, *The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945*. London, Sydney, Auckland, Toronto: Hodder and Stoughton, 1973.
- Rieffer, Barbara-Ann J., Religion and Nationalism: understanding the Consequences of a Complex Relationship. *Ethnicities*, letnik 3, 2003, št. 2, str. 215–242.
- Schlichting, Monika, *Das Österreichische Konkordat vom 18. August 1855 und die Publizistik in Bayern*. München: Neue Schriftenreihe des Stadtarchivs München, 1974.
- Schöppe, Lothar (ur.), *Konkordate seit 1800. Originaltext und deutsche Übersetzung der geltenden Konkordate*. Frankfurt am Main, Berlin: [s. n.], 1964.
- Simić, Sima, *Jugoslavija i Vatikan*. Zagreb: [s. n.], 1937.
- Strecha, Mario, »Za krst častni i hrvatstvo slavno«. Politični katolicizem v banski Hrvaški v začetku 20. stoletja. *Zgodovinski časopis*, letnik 62, 2008, št. 1–2. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 63–90.
- Šimunić, Petar, »Načertanije« – tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike. Zagreb: Globus, 1992.
- Veyne, Paul, Kako pišemo zgodovino. *Vsi Tukididovi možje*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije Krt, 1990.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vilfan, Sergij, Državno versko pravo. *Cerkev, kultura in politika 1890–1941: simpozij 1992*. Ljubljana: Slovenska matica, 1992, str. 9–20.
- Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, 1996.
- Weinzerl, Erika, Austria: Church, State, Politics. *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*. New York: Columbia University Press, 1987, str. 5–30.
- Wolff, Richard J., Italy: Catholics, clergy, and the Church. *Catholics, the State and the European Radical Right 1919-1945*. New York: Columbia University Press, 1987, str. 137–157.
- Wörsdörfer, Rolf, Cattolicesimo »slavo« e »latino« nel conflitto di nazionalità. *Nazionalismi di frontiera. Identità sull'Adriatico nord-orientale 1850-1950*. Soveria Manelli: Rubbettino, 2003, str. 123–170.
- Zeender, John, Germany: The Catholic Church. *Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945*. New York: Columbia University Press, str. 92–118.
- Živojinović, Dragoljub R., Lučić, *Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen*. Beograd: Nova knjiga, 1988.
- Žutić, Nikola, *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan*. Beograd: Maštel Commerce. Arhiv Jugoslavije, 1994.

Žutić, Nikola, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*. Beograd: Angrotrade, 1998.

SUMMARY

Preparations for the Yugoslav Concordat and the Concordat crisis of 1937

Gašper Mithans

The Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes/Yugoslavia had as many as six types of religious legislation, which resulted in legal chaos over the area of operation of the Roman Catholic Church. In order to regulate the relations between the state and the Holy See a new concordat was proposed. Yet it was never realized despite international appeals, the efforts of King Alexander, several proposals, and negotiations. Insecurity and repressed conflicts between the Roman Catholic Church and the Serbian Orthodox Church on the one hand and between the conflict between Serbia and Croatia on the other were put to profitable use by the radical right wing and by other opposition parties whose principal aim was to replace the government of Milan Stojadinović. A result of several years of diplomatic negotiations, the legal/diplomatic act became politicized, eliciting strong religious and national responses from the masses, and particularly from the Serbian population. The heated emotions resulted in a number of incidents, most notably the *krvava litija*, the Bloody Liturgy. The death of Serbian patriarch Varnava further aggravated the situation.

Of particular interest were the printed so-called legal brochures that were one of the means of the “war propaganda.” They gave the impression of expert substantiations of either the adequacy or the inadequacy of the concordat proposal. A comparison of concordat negotiations in 1933 and 1934 as well as critical evaluations during the period of the concordat crisis reveals a pattern of recurring controversies. These focused on the discord on the operation of religious orders, congregations, and religious schools; on the potential rivalry of the Catholic Action with the *Sokol*; on marriage regulations; and on depolitization of active clergy (including that of other denominations).

It is rather surprising that the unrest of the Serbian public did not trigger a more resolute response in the areas of Yugoslavia with the predominantly Roman Catholic population. The largest Croatian political party refused to get involved in concordat issues, and the Yugoslav Roman Catholic bishops (merely) appealed for a peaceful resolution of the conflict. In addition, the Serbian population no longer trusted either Dr. Anton Korošec, the Minister of the Interior of the day, or Regent Pavle Karadjordjević. In view of this, the Serbian opposition and the Serbian Orthodox Church set to fight the battle against the Holy See by themselves yet on behalf of all Yugoslav nations. Fighting for the constitutional right to the granting of equivalence of all officially recognized religious beliefs, which would be violated by the proposed concordat, they also fought against the government that would permit this. The article focuses on political, religious, and national motifs for the struggle against the concordat as well as on the reasons for its abolition. This was yet another failure of the state to efficiently solve legal as well as domestic and foreign political issues.